

ਸਦੀ ਕ

ਪ੍ਰਤ

੨੬

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગૂજરાતી કોપીરાઇટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૨૩૫૦૬ કિંમત ૧.૪૦.

ગ્રંથનામ ૨૧૨ી જગું સુશત

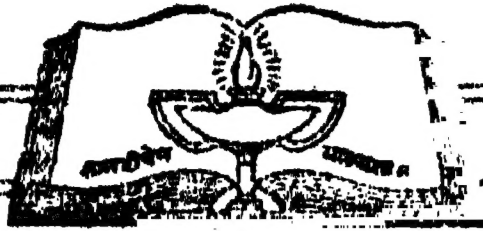
વર્ગિક ૬-:૨

સરી જતું સૂરત

‘અમે બધાં’ ઉપરથી
રચાયેલું નાટક
: સાત દશ્યોમાં :

કવિશ્રી રામજીભાઈ પાંડુરંગભાઈ.

સવા રૂપિયા

એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની
બુક સેલર્સ • પબ્લિશર્સ
પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ
મુંબઈ

પ્રથમ આવૃત્તિ
૧૦૫૦

સંવત ૧૯૯૮
ધ. સ. ૧૯૪૨

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
સામંટાવાડે
ગુજરાતી કૌપીરાઈટ-મંત્રાલય
૨૩૫૦૬

સર્વ અધિકાર લેખકને સ્વાધીન.
આ નાટકનો કોઈ પણ ભાગ
ઉપયોગ લેખકની અનુમતિ વિના
કોઈએ કરવો નહિ. અનુમતિ માટે
લેખા લેખકને એન. એમ. ત્રિપાઠીને
ત્યાં મુખાઈ ૨.

પ્રકાશક :
પરમસુખ પંડ્યા
એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની
મુખાઈ ૨

મુદ્રક :
આર. આર. બખ્તે
મુખાઈ વૈભવ પ્રેસ
સેન્ટરલ રોડ, મુખાઈ ૪

શ્રી. કમળ ગાંધી
શ્રી. શાન્તુ ગાંધી
શ્રી. નીમુ ગાંધી

— ને સસ્નેહ અર્પણુ

સાંતા કુઝ
ટાગોર રોડ
તા. ૧ : ૩ : ૪૨

ધનસુખલાલ મહેતા

“.....અમારા આગલા ખંડમાં વડીલોની બેઠકા જન્મતી. તે સમયે મને હૃદયના ઊંડા ઊંડા ખૂણામાં એમ લાગ્યા કરતું કે આવો જમાનો, આવાં વડીલો, આવી વાતો અને ‘સમય એ જ દ્રવ્ય છે’ એવી મનુષ્યને નિષ્કુર બનાવી દેતી કહેવતોને ઠોકરે મારનાર માનવીઓ હું જોવાનો નથી.

તે બેઠકામાં તે પ્રસંગે વાપરવામાં આવેલ જન્મ - એ સમયને આજે વીસ પચીસ વર્ષ થઈ ગયાં છે - આજે પણ અમારા વતનના ઘરમાં પડી છે. તેમાં અનેક નાનાં મોટાં છિદ્રો છે અને નથી રહ્યાં એનામાં અસલનાં રૂપ કે રંગ. છતાં પણ એ જન્મ ફેંકી દેવાને માફ જિગર તૈયાર થતું નથી.

અત્યારે પણ જ્યારે સૂરત જાઉં છું ત્યારે એ જ નાચ-મુજરા કરાવવાના ખંડમાં એ જ જન્મ પથરાવું છું. એને યોગ્ય તક્રિયો મૂકી જ્યારે હું આડો પડવાની તૈયારી કરું છું ત્યારે એ જન્મ ઉપર પેલી બેઠકા વખતે પડેલા ચાહ, કોશી અને દુધના ડાઘા, વડીલોએ પાન બનાવતાં તેના ઉપર ચોપડેલ ચુનો, લગ્ન પ્રસંગે છૂટથી ખવાતાં બરફી, કાપરાપાક અને પેંડાથી થએલ નુકસાનીનાં ચિહ્નો હું સ્પષ્ટ જોઈ શકું છું.

વ્યવહાર છતાં અનેક રીતે અવ્યવહાર, કપટી ગણાવા મથતાં છતાં ભોળાં અને અનેક ગુણઅવગુણથી ભરેલાં એ વડીલો આજે કુદરતના નિયમને આધીન થઈ ભૂતકાળમાં વિલીન થતાં જાય છે. આ સૌને પરિણામે, ઘડીભર, મને હમણાંનો ત્વરિત ગતિભર્યો, મહા અશાંતિવાળો જમાનો વસમો લાગે છે. મારા હૃદયમાં હું કોઈ અકથ્ય, ઝીણી, દુઃખભરી ઊર્મિઓ અનુભવું છું.

અને - અને એ સૂરતનું એ જીવન વિધિના કોઈ અનિવાર્ય નિર્માણથી સરી જતું જાય છે - લગભગ સરી ગયું છે.”

અ નુ ક મ શ્લોક

દશ્ય પહેલું :			પાનું
જન્મ	૧
દશ્ય બીજું :			
પતંગના પૂરમાં	...		૧૬
દશ્ય ત્રીજું :			
પાસ કે નાપાસ ?	...		૨૫
દશ્ય ચોથું :			
ચાર ચિતા વચ્ચે	...		૩૯
દશ્ય પાંચમું :			
લગન	૫૭
દશ્ય છઠું :			
મિલન	૭૭
દશ્ય સાતમું :			
પ્રણાહિતિ	૮૬

: પાત્રો :

વિપિન : નાટકનો નાયક : : તનમન : તેની પત્ની
મંગળા અને હનમુખરામ : તેનાં મા અને બાપ
દલસુખરામ : તેના દાદા : : શિવશંકર : તેના સસરા
નિર્મળા અને હસમુખલાલ : વિપિનનાં બેન અને બેનેવી
સેવકલાલ અને વેણીગવરી : તેનાં નાના અને નાની
નરહરરામ અને પ્રેમકોર : તેનાં કાકા અને કાકી
મણિલાલી : તેનાં મામી : : ચિમુમાશી : તેનાં માશી

ઝનુભાઈ : વૃદ્ધ નહિ છતાં બધાંના વડીલ

ડાહ્યો કુંગળી : ઝનુભાઈનો આસિસ્ટન્ટ

ડાહીકાકી : વિપિનના મોસાળની એક વૃદ્ધા

કમળ, મોંઘીલાલી, સનમુખ સોગટી,
નાનુ ચીમટી : તનમનનાં સગાંવહાલાં

રામશંકર, ત્રિપુરાશંકર, બળવંતરાય
નાતના ગોર

ગરબા ગાનાર યુવતીઓ, મામદ નોકર વગેરે

દશ્ય : પહેલું

જન્મ

આ નાટકમાં સરી જતા સૂરતનું
ઈ. સ. ૧૮૬૫ થી ઈ. સ. ૧૯૨૦ ના
ગાળાનું જીવન આલેખાયલું છે.
નાટકના નાયક વિપિનનો જન્મ થાય
છે. તેની તૈયારીમાં વિપિનનાં મોસાળીયાં
ગૂંથાઈ ગયેલાં છે.

: સ્થળ :

ગોપીપરાના સેતાન ફળીયામાં વિપિનના મોસાળનું ઘર

: સમય :

રાતના દસ

*

*

*

“.....આ કથા જો ધડકધુજ્જરાથી ભરપૂર કોઈ ડીટેક્ટિવ નવલકથા
હોત કે ભયંકર અને કરપીણ ખૂતોનાં કમકમાં ઉત્પન્ન કરનાર
વૃત્તાંતોથી છલોછલ વાર્તા હોત તો આ ઘરની અશાંતિ ઉત્પન્ન થવાનું
કારણ હું સ્વાભાવિક રીતે જ ન કહેત. પરંતુ આ તો એક શાંત,
જીર્ણ શહેરના શાંત જીવનની સાદી કહાણી છે એટલે ભેદ છુપાવવાની
કશી જરૂર નથી. આ અશાંતિ, આ નિદ્રાનો ત્યાગ, આ ખાનગી
ગુસપુસ વાતો વગેરેનું કારણ માત્ર આટલું જ હતું :

હું પોતે આ પૃથ્વી પર પનોતાં પગલાં પાડવાની તૈયારીમાં
હતો.....”

દશ્ય : પીણું

પતંગના પૂરમાં

વિપિન નવ-ઢસ વર્ષનો થયો છે.
સંક્રાંત પાસે આવતી જાય છે. પતંગના
પૂરમાં સૂરતનાં આબાલવૃદ્ધ નરનારીઓ
ડૂબી ગયાં છે.

: સ્થળ :

ગોપીપરાના કાયસ્થ મોહોદલામાં વિપિનનું ઘર

: સમય :

સાંજના પાંચ

“... .. માંકા મદારીએ પોતાની લાલીને અમારા પતંગની પાસે લાવવા છેક નીચી પાડી. દાદાએ આ ક્ષણ જોઈ ને લાલ લીધો. તેમણે અમારાં ખડખડાં પાસે ગોથ મરાવી અને મદારીના પતંગને ઉપર ચડવાનો માર્ગ બંધ કરી દીધો. મંગળા, સમાલજે દીકરી !” કહીને દાદાએ અમારા પતંગનો મદારીના પતંગ જેડે ભેટા કરાવ્યો.

‘ મદારી મોત આવ્યું છે ! ટટાર થા ! ’ દાદાએ ગર્જના કરી.

‘ કાકા, હજી દિલ્લિ બહુ દૂર છે ! ’ માંકાએ પડધો પાડ્યો.

દાદાએ સિફત વાપરી; દોર જરા ઠાંચી અને પછી એકદમ બપટ્ટા છોડ્યો. માંકા મદારીનો પતંગ કપાયો !

‘ લેતો જ દીકરા ! આવજે પેચ લડાવવા ! કા-અ-ટે-એ-હે-એ-એ ! ’ દાદાનો પ્રચંડ વિજયી અવાજ વાતાવરણમાં ધૂમી રહ્યો... ”

દશ્ય : ત્રીજું

પાસ કે નપાસ ?

વિપિન સોળ વરસનો થયો છે. મેટ્રિકની પરીક્ષાના પરિણામનો દિવસ છે. અત્યારે કોઈ યુવક સોલિસિટરની પરીક્ષામાં પણ પાસ કે નાપાસ થાય એ બહુ નજીવો પ્રસંગ ગણાય છે. તે સમયે મેટ્રિકની પરીક્ષાના પરિણામ ઉપર જન્મ અને મૃત્યુનો આધાર રહેલો છે એવી માન્યતા પ્રચલિત હતી. માત્ર કુટુંબીજનો જ નહિ પણ આખો મોહોલ્યો એ બાબતમાં રસ લેતો.

: સ્થળ :
વિપિનનું ઘર

: સમય :
બપોરના એ

*

*

*

“... ..ઝરમર ઝરમર મેહુલો ટપકતો હોય, કોક કોક પ્રસંગે વીજળી કાળા આકાશમાં ઝબૂકતી આપણા અંતરમાં કોઈ અનેરી વેદના ઉત્પન્ન કરાવતી હોય, આપણે મેડીમાં ખાટલામાં પડ્યા પડ્યા, એકલા, રાત્રિનું આ અદ્ભુત સ્વરૂપ જોતા હોઈએ તે વેળા કલાપી, બાલાશંકર કે બુલબુલનાં કાવ્યોનાં પુસ્તકો વાંચવાં હોય તો જાણે સમજ્યા. પણ તે પ્રસંગે ભૂગોળ, ગણિત, રસાયનશાસ્ત્ર કે એવી કોઈ વિદ્યાનાં શુષ્ક પુસ્તકો વાંચવાનાં હોય તો આપણે ન જ વાંચી શકીએ, અને વાંચીએ તો સમજી ન શકીએ એ સ્વાભાવિક છે. પરંતુ પરીક્ષા પાસ નહિ કરીએ તો કો સૌંદર્યવતી મુંદરી પત્ની તરીકે પ્રાપ્ત નહિ થાય એવા આઠા અસ્પષ્ટ વિચાર ખાતર, આટઆટલી વિટંબના, આટઆટલી ઉપાધિઓ અને અન્ય પ્રવૃત્તિઓ છતાં વાંચવું જ પડતું... ..”

દશ્ય : ચોથું

ચાર ચિતા વચ્ચે

વિપિન સોળ વરસનો થયો છે. સંયુક્ત કુટુંબની ઇમારતના પાયા અમુક અંશે હાલવા લાગ્યા છે. બદલાતા જમાનાના પરિણામ રૂપે જુદી જુદી વ્યક્તિઓ એકેકને પૂછ્યા વગર જુદી જુદી કન્યા સાથે વિવાહ નક્કી કરી નાખે છે. વૃદ્ધ નહિ છતાં વડીલ ગણાતા ઝવુલાઇની દઢતાથી વિપિન આ આક્રમકતાથી બચી જાય છે.

: સ્થળ :

વિપિનનું ઘર

: સમય :

સવારના દસ

*

“.....મારા વિવાહ થાય એ જોવા હું બહુ આતુર હતો. હું ઘણો રસિક હતો અને છું. પણ તે સમય જુદો હતો, સંયોગો જુદા હતા. જ્ઞાતિની કાંઈ પણ કુમારિકા જોડે વિવાહ થાય તો તે કુમારિકા સર્વશ્રેષ્ઠ હશે જ એમ માની લેવાનું માનસ તે સમયે જીવનિયાઓમાં હતું. વિવાહ થાય તે જ દિવસથી યુવક પ્રિયતમ બને, યુવતી પ્રિયતમા બને; પછી ભલેને તે દિવસ અગાઉ ઉભયે એકેકને જોયાં જ નહિ હોય !... ..”

લગ્ન

વિપિન ચોવીસ વરસનો થયો છે.
ચાર ચિતા વચ્ચેનો ઘોટાળો શાંત
થયા પછી અમુક સમયે તેના વિવાહ
શિવશંકરની પુત્રી તનમન જોડે થયેલા :
તેની જોડે વિપિનનાં લગ્ન છે.

: સ્થળ :

ગાપીપરામાં લીમડીકુદમાં શિવશંકરના ઘરનો માંડવો

: સમય :

રાતના દસ

*

*

*

“અનેક આરસા અને રવિવર્માનાં મોહિની, શકુંતલા
મેનકા અને વિશ્વામિત્ર વગેરે ચિત્રોથી સુશોભિત માંડવો જ્યારે મીણુ-
બત્તીનાં ઝુમ્મરોના અને દીવાલના મૂન અને હાંડીઓના ઝાંખા પણ
આહલાદક લાગતા પ્રકાશમાં ઝળહળી ઝીઝી હોય ત્યારે ઘડીએ ઘડીએ
મા, બહેન, પિતા, કાકા વગેરે આપણી પાસે આવીને સ્નેહ દર્શાવે;
અનેક યુવતીઓ એ પ્રકાશમાં, લાલિત્ય ઝરતા મરોડથી, ત્યાં ટાંગેલા
આરસામાં જોતી જોતી પોતાનું સૌંદર્ય અધિક ખીલવતી, જુદા જુદા
અભિનય કરતી આપણી સાથે વાર્તાલાપ કરવા ઉત્સુકતા બતાવે
ત્યારે આપણને વરરાજા તરીકે આનંદ થાય એ સ્વાભાવિક અને
ક્ષમ્ય છે.....”

દરય : છુદું

મિલન

વિપિનનાં લગ્ન નિર્વિધ થઇ ગયાં છે. બે
ત્રણ દિવસ બીજા કાર્યક્રમ થયા તે પછી
વિપિનને ઘેર ગરબા રાખવામાં આવ્યા
છે. તે જ રાતથી વિપિનનું પરિણીત જીવન
શરૂ થવાનું હતું એટલે ગરબામાંથી હસેક
મિનિટ જેટલો સમય પણ પોતાને પત્ની
મળે એવી ગોઠવણ વિપિને પોતાની બહેન
નિર્મળા ભેડે કરેલી છે.

: સ્થળ :

વિપિનનું ઘર

: સમય :

રાતના સાડા દસ

*

*

*

“... ..ઘણીયે વાર આવું બનતું : અમારા જગતમાંનાં કાંઈ ફરહાદ
અને શિરીન, કાંઈ પૃથુરાજ અને સંયુક્તા, વડીલોની આખમાં ધૂળ
નાખી એકાદ ખંડમાં ત્રીશેક મિનિટને માટે પ્રેમાભાષ કરવા મળી શક્યાં
હોય. કાંઈક ખંચાતાં, કાંઈક કંપતાં, કદાચ પકડાઈશું તો શી વલે
થશે તેની કરાલ કલ્પના માત્રથી મૂંઝાતાં યુવકે, ખંડનાં બારણાં દીધાં
હોય. પછી ? પછી શું ? પોતે તદ્દન સ્વસ્થ છે એમ બતાવવાનો યત્ન
કરતો યુવક ખુરશી ઉપર બેસી ગયો હોય ત્યાંથી એનાથી પાછું ઉઠાયજ
નહિ. ખંડનાં દ્વાર બંધ થતી વખતે યુવતી બારીને અડીંગીને બહારનું—
કુદરતનું નયું સૌંદર્ય નિરખવામાં ખડી હોય ત્યાંથી એ ખસી શકે જ
નહિ. મહા પ્રયાસે મેળવેલ તકના આરંભની ઘટિકાઓ આ પ્રમાણે
વેડફાઈ જતી જાય છે !

હૃદયમાં ધણું ય મન્યન ચાલ્યા કરે છે છતાં યુવક કશું પણ
બોલી શકતો નથી. કૌલેજજીવન અને પાશ્ચાત્ય નવલકથાસાહિત્યના
ભારથી વિમુક્ત એવી યુવતી આખરે કંટાળે છે અને બારીમાંથી મેં
પાછું વાળી લજ્જાશીલ અવાજે પૂછે છે : ‘કેમ, કશું બોલતા નથી ?
તો પછી હું તો જાણ. કાંઈ જોઈ જશે તો ભોગ લાગશે !.....”

દશ્ય : સાતમું

પૂર્ણાહુતિ

ગરબા લગલગ પૂરા થઇ ગયા છે છેલ્લો.
એક ગરબો ગાવાનું મોટેરાં કહે છે.
એટલામાં મોટેરાંની ચાલાક નજર નિર્મળા
અને તનમનની ગેરહાજરી પકડે છે. બંને
આવે છે. ગરબો ગવાય છે. યુવતીઓના
ગયા પછી મોટેરાં માણેલા ઉત્સવને ફરી
વાર વાર્તાલાપમાં માણી લે છે: તેઓ પણ
જાય છે. માંગલિક પ્રસંગની પૂર્ણાહુતિની
પ્રક્રિયાને લઇને સહજ ઉદ્ભવતી અરપબટ
ગ્લાનિ મા, પુત્રી, પુત્ર અને પુત્રવધૂને
છાવરી લે છે. એ ગ્લાનિ દૂર કરવાના
યત્નો નિષ્ફળ જતાં બહેન લાભીને લઇ
જાય છે. મા હૈયાની વેદના અચકાતી
જામે પુત્રને કહે છે. મા-પુત્ર-ઉભયના
આત્મા ક્ષણભર એક થઇ જાય છે.

: સ્થળ :

વિપિનનું ઘર

: સમય :

રાતના અગીઆર

*

*

*

“.....મનુષ્યના જીવનની ત્રણ ધન્ય પળ—જન્મ, લગ્ન અને
મૃત્યુ. તેમાંની બીજી પળ સમયે આનંદના ઓધ છૂટવા જોઇએ તેને
બદલે તીવ્ર ખેદ ! વણે થઇ ગયાં છતાં આજે પણ માની કામળ,
કંપતી આકૃતિ, તેનાં અશ્રુપૂર્ણ, મીઠાં, ગરીબડાં નયનો, મધુર અવાજમાં
બાપી રહેલી દીન યાચના અને તેની અણકથી પણ સ્પષ્ટ પૃચ્છા

‘ મને ભૂલીશ ? ’ એ સર્વ મારી આંખ આગળ ખડાં થઈ જાય છે અને તેની સાથે જ એ ખાંડ, ઝાંખો દીવો, ત્રણ ચાર પથારી, આનંદ દર્શાવવા મિથ્યા યત્ન કરતી વહાલસોથી બહેન નિર્મળા, અને મા : એ આખું ચિત્ર મારી આંખ આગળ તરવરી રહે છે.

‘ આમ શું કર્યા કરો છો ? જાઓ ને અંદર ! ’ દાદર ઉપર નિર્મળાનો અવાજ આવે છે.

‘ પણ બૂમ ન મારોતે – નીચે બા સંભળશે – હું જાઉં છું. ’ ઉત્તર મળે છે.

+

+

+

મારા ગળામાં પુષ્પતી માળા પડી.

ક્ષણભર તનમનનું મુખ નીચું જ રહ્યું. પછી ધીમે ધીમે તે ઊંચું થયું. મેં મારું મુખ નીચું કર્યું. મારી અને તનમનની આંખ મળી. ઓઠ પણ મળ્યા.

+

+

+

જગત એક પળ થંભી ગયું.

Lo'. some we loved, the loveliest and the best
That Time and Fate of all their Vintage prest,
Have drunk their Cup a Round or two before,
And one by one crept silently to Rest.

* * *

And we, that now make merry in the Room
They left, and Summer dresses in new Bloom,
Ourselves must we beneath the Couch of Earth
Descend, ourselves to make a Couch—for whom?

* * *

Ah, make the most of what we yet may spend,
Before we too into the Dust Descend;
Dust into Dust, and under Dust, to lie,
Sans Wine, sans Song, sans Singer, and—sans End!

* * *

Alike for those who for TO-DAY prepare,
And those that after a TO-MORROW stare,
A Muezzin from the Tower of Darkness cries
"Fools! your Reward is neither Here nor There!"

* * *

Omar Khayyám

સરી જતું
સૂરત

સરી જતું સૂરત

દશ્ય : પહેલું

જન્મ

આ નાટકમાં સરી જતા સૂરતનું
ઈ. સ. ૧૮૯૫ થી ઈ. સ. ૧૯૨૦ના
ગાળાનું જીવન આલેખાયેલ છે.
નાટકના નાયક વિપિનનો જન્મ
થાય છે. તેની તૈયારીમાં વિપિનનાં
મોસાળીયાં ગ્રંથાઈ ગયેલાં છે.

: સ્થળ :

ગોપીપરાના સેતાન ફળીયામાં વિપિનના મોસાળનું ઘર

: સમય :

રાતના દસ

સરી જતું સૂરત

દશ્ય : પહેલું

જન્મ

[આગલી પરસાળમાં ધેરાં બેઠાં છે. થોડી થોડી વારે એમાંથી એક બિ બઠે છે, અંદર નીચે છે અને પાછાં આવે છે. એકાદ સાદડી, એકાદ જન્મ અવ્યવસ્થિત પથરાયેલ છે. એક ઝગઝગીયું ફાનસ બળે છે. મંગળાને દુઃખ બિપડયું છે પણ પ્રેક્ષકો નોંધ ન શકે એવી રીતે એનો ખાટલો બીજા ચોરડામાં છે. પાનની તાસકમાંથી આવેડ સ્ત્રીઓ પાન બનાવીને ખાય છે.

વેણીગવરી : હજી મણીગવરી તો ઉપરથી નીચે પણ નથી ઊતરી શું? પછી લોકો કહેશે કે સાસુઓ વહુઓને દુઃખ દે છે અને ઝાંસા કરે છે; પણ ત્યારે બીજું શું કરે? વહુરાણીયો ઠેકાણાસર ચાલતી હોય તો સાસુઓને અળખામણાં થવું કાંઈ થોડું ગમે છે? બિચારી મંગળાની આ સ્થિતિ છે છતાં એ વહુથી ધણીની સોડ છોડતી નથી!

મણીગવરી : ભાભુજી ! હું તો અહીંથી ઉપર ગઈ જ નથી. કાંઈ કામ હોય તો કહોને. મને એમાં સમજણ પડે નહિ એટલે કહ્યા વિના તો હું શી રીતે કરું ?

વેણીગવરી : તે ઉપર ગયાં ન હતાં તે મારે શા ખપમાં આવ્યાં ? ખીજી સમજણ ન પડે, પણ એટલી તો પડેને કે ગરમ પાણી જોઈશે તો ચુલો સળગાવી મૂકીએ. કેમ, ખોટું કહું છું, ડાહીકાકી ?

ડાહીકાકી : વાત જવા દોની આજકાલની વહુઓની ! મોટી હલોતા જેવડી થાય ત્યારે પરણે છતાં ‘સાસુજી, ભાભુજી, હું તો કાંઈ સમજું નહિ !’ એ તો ઠીક છે કે વેણીગવરી જેવી સાસુ મળી છે એટલે તાગડધિન્ના છે. ખીજી કાંઈ મળી હોત તો ખબર પડત !

વેણીગવરી : પણ એની કદર ક્યાં કાંઈ ને છે ? વહુનાં પીયરીયાં તો આટલું ક્યાં છતાં અને વહુને હાથમાં ને હાથમાં રાખ્યા છતાં કટકા ગાળ દે છે તે કાંઈ હું નથી જાણતી ? મારા નસીબમાં જ જશ નથી.

ડાહીકાકી : નીચી ખોરડી સૌ ઝૂડે ! તું ભલાઈથી બધું સાંખી રહે છે એટલે એ બધાંને ફાવટ આવે છે. તારી જગ્યા એ ખીજી હોય તો એમની છાલ ફાડી નાખે; ત્યારે વળી !

ચીમુ : ચાલો, મણીભાભી ! આપણે બે મળીને ચુલો સળગાવીએ અને ઉનામણીયું મૂકી દઈએ.

[ચીમુ અને મણીગવરી જાય છે.

ડાહીકાકી : હજી દુર્ગી કેમ નહિ આવી હોય ? એ મોઈનું કામ હોય ત્યારે જ કાણ જાણે એ ક્યાં મરી જાય છે !

વેણીગવરી : એ તો જાણે છે જ એવી. પણ અત્યારે મધરાતે એને તેડવા પણ કાણ જાય? મણીવહુ આજે ઉપર ન ગયાં એટલે અમારા દીકરા છગનભાઈ તો માને શાલપામરી ઓઢાડતા ઉપર બેઠા હશે. એને થોડી પડી છે કે બહેનની આવી સ્થિતિ હોય ત્યારે વહુ કામમાં હોય!

ડાહીકાકી : વહુને ઉજ્જગરા થાય તો એની તબિયત બગડી જાય ને! બહેનનું જે થવાનું હોય તે થાય પણ વહુસાહેબને ઉજ્જગરો કરાવાય?

વેણીગવરી : હાલના જુવાનીઆઓને ઘેલછા શી લાગી છે, ઘેલછા!

ડાહીકાકી : એ વાત જ ન બોલને, વેણી, જમાનો આખો બદલાઈ ગયો છે. હવે તો બસ વહુ, વહુ અને વહુ; એ સિવાય બીજું સૂઝતું જ નથી ને!

ચીમુ : (અંદરથી બહાર આવી ને) બિચારા છગનભાઈને ક્યાં પકડ્યો! દુર્ગાને ત્યાં સાંજથી અત્યાર સુધીમાં બે વાર તો જઈ આવ્યો. મંગળાની ફીકર કરતો એ ઉપર બેઠો તો છે.

વેણીગવરી : ઓહોહોહો! તે ભાઈનું બહુ લાગી જાય છે ને કાંઈ! તે અમે એમાં બોલી પણ શું નાખ્યું જે!

ડાહીકાકી : અને બબ્બે વાર જઈ આવ્યા તે શી ખખર કાઢી લાવ્યા તે કાંઈને કહેવું જોઈએ ને!

ચીમુ : કેમ જાણ્યું કે નથી કહ્યું?

વેણીગવરી : હં અં, ડાહીકાકી, ભાઈએ કહ્યું હશે પણ—એ તે આપણને કહે? વહુરાણીને જ કહે ને!

ચીમુ : હા હા હા ! વહુરાણીને કહ્યું હોય તો હું નથી જાણતી; પણ એણે તો મને બંને વાર કહેલું.

ડાહીકાકી : તે તને કહી નાખતાં થયેલું શું ?

ચીમુ : ડાહીકાકી ! આટલી ઉમરે હવે તો જરા આવી ઉપાધિઓ છોડો. કહેવા જેવું હોત તો કહેત. દુર્ગી ધરમાં હતી નહિ. એની છોકરીને કહી આવેલો.

વેણીગવરી : ચીમુ ! ચીમુ ! ધરડાંની સામાં આમ તડ તડ બોલતાં શરમાતી નથી ? અને જઈ આવ્યો તે બહેનને માટે જઈ આવ્યો એમાં એણે સપાડું કાને કર્યું ?

ડાહીકાકી : (આંખમાં આંસુ લાવીને) બોલવા દે, વેણી, બોલવા દે. નસીબમાં સુખ લખાવી લાવી નથી તે આ ધરડે ઘડપણ પણ જેનાં તેનાં સાંભળવાં પડે છે. પણ હવે તો હું રીઠી થઈ ગઈ છું.

ચીમુ : દુર્ગી તો હજી આવી નહિ ! કાકાજી ને કહું કે એક આંટો મારી આવે ?

વેણીગવરી : તારા કાકાજીને ? એ જાય તે આવે ક્યારે ? ભલે ને ઘેર બધાં મરી જતાં હોય પણ એમને તો રસ્તામાં કાઈ વાત કરનાર મળી જાય તો પછી ખલાસ. ધર સાંભરે જ નહિ ને !

ડાહીકાકી : અત્યારે બોલવું એ ઠીક નહિ પણ મંગળાનાં સાસરીયાં પણ, બા, જખરાં તો ખરાં. પીયર ન મોકલી, ન મોકલી તે ઠેક છોકરું જણવાનો વખત થયો ત્યાં સુધી ન જ મોકલી.

ચીમુ : (કાને હાથ દઈને) મંગળા કહે છે કે મહિના ગણવામાં ભૂલ થઈ તેમાં સાસરીયાં પણ શું કરે ?

વેણીગવરી : હ્યો, ડાહીકાકી, જોયું? આ બહેનને સાસરી-યાંતું લાગી આવ્યું! તમે ના બોલો, ડાહીકાકી, ના બોલો. આ જમાનામાં આપણે મુઝાં તો અક્કલ વગરનાં, લાગણી-વિવેક વગરનાં દોર, સમજ્યાં! બધું ડહાપણ જુવાનીઆમાં જ ભરાઈ ગયું છે.

ડાહીકાકી : ધણીયે વાર થાય છે કે મારે હવે ન બોલવું. મારે હવે બહોત ગઈને થોડી રહી પણ જ્યારે બહુ થાય છે ત્યારે રહેવાતું નથી. એમ મહિના ગણવામાં સાઠ સાઠ વરસનાં ગધેડાં ભૂલ શાની કરે ભૂલ! પણ સાસરિયાંને મન એમ કે મફતની ચાકરડી જેટલો વખત વધારે રહી તેટલો વખત વધારે સારું.

વેણીગવરી : એ તો ન છૂટકે, આટલી મોડી પણ મોકલી તેટલું કહોને.

ડાહીકાકી : મોકલે નહિ તો જાય ક્યાં? ન મોકલે તો સુવાવડનો ખરચ કરવો પડે ને! (એકદમ મીઠાશબ્દો અવાજ કરીને) પણ વેણી, મંગળી અસલથી નાજુક બહુ. બે ચાર વરસ મોડી પરણાવી હોત તો બાંધો બંધાત.

વેણીગવરી : તે તમે તો જાણો છો જ ને; આપણે ક્યાં ઉતાવળ હતી? પણ આ તો આપણા જમાઈરાજ છનમુખભાઈને જ ઉતાવળ આવી ત્યાં કરવું શું?

ડાહીકાકી : જમાઈ તે જમ એમ કહ્યું છે તે કાંઈ બોલું છે!

વેણીગવરી : અને કહેવડાવે પાછા પોતાની જાતને સુધારાવાળા!

ડાહીકાકી : બિચારી મીણુની પૂતળી જેવીના હાલહવાલ કરી નાખ્યા.

ચીમુ : (અંદર જોઈને) મણીભાભી ! ઓ મણીભાભી !
(ડાહીકાકીના ચાળા પાડીને) જમાઈ એટલા જમ ત્યારે મારા
છગનભાઈ પણ જમ જ કેની ? હા હા હા ! ના રે ના,
પોતાના દીકરા તે કાંઈ જમ હોય ! એ તો પારકા દીકરા જ
જમ અને પારકી દીકરી જ ડાકણ.

[સેવકલાલ આવે છે.

સેવકલાલ : હું હું હું ! ચીમુ, ઠીઠઠકિ ઉડાવી હોં, દિકરી,
હું હું હું !

વેણીગવરી : શું જોઈને હું હું હું કરો છો ? એમ ને
એમ વહુ છોકરીઓને ચઢાવી મૂકો છો.

ડાહીકાકી : અત્યારે તો હસવાનું લાગે છે, વેણી, પણ
ધડપણમાં આ ભારે પડશે હોં.

વેણીગવરી : હું ક્યાં નથી જાણતી ? - પણ હું તે શું કરું ?

સેવકલાલ : અરે એ તો જરા મશ્કરી, સમજ્યાં ને !
પણ - પણ ડાહીકાકી, શું લાગે છે ?

ડાહીકાકી : લાગવાનું હવે શું હોય ? દુર્ગીએ હવે આવી
જવું જોઈએ.

વેણીગવરી : તમે જાઓ અને એને ઘેર નહિ હોય તો
જ્યાં ગઈ હોય ત્યાંથી પકડી લાવો. (સેવકલાલ ઊઠવા જાય છે)
પણ જો જો હોં, પાછા પાંચ કલાક રસ્તામાં ઊભા ન રહેતા,
વાતો કરવા !

સેવકલાલ : હું હું હું ! તમે લોકોએ મારી સાખ બગાડી
નાખી છે. હા, નવરા હોઈએ ત્યારે બે પાંચ મિનીટ ગામ

ગપાટા મારીએ, પણ આવું હોય ત્યારે કાંઈ એમ થાય? કેમ, ડાહીકાકી, બોલ્યાં નહિ?

ડાહીકાકી : હાસ્તો, સેવકભાઈ, એ તો કહેવાનું; બાકી આટલી ઉંમરે તમે એટલુંય નહિ જાણો!

સેવકલાલ : હં અં, એસ્તો. તમે કહેતાં હો તો આ ચાલ્યો; બાકી તમે નાહકની ઉતાવળ કરો છો.

વેણીગવરી : કેમ?

સેવકલાલ : કેમ શું વળી? મંગળીને છોકરું આવતાં હજી કમમાં કમ આઠ દિવસ, સમજ્યાં, આઠ દિવસ!

વેણીગવરી : તે વળી તમે દાક્તર ક્યાંથી અને ક્યારથી થયા?

સેવકલાલ : એમાં દાક્તર બચારો શું જાણે? અરે! આ તો જોશીનાં કામ. મેં કાંઈ નહિ તો સાત જોશીને અને પ્રશ્ન જોનારાને પૂછી જોયું છે. પેલો અંબારામ જોશી - રમણભાઈ બારીસ્ટરના ઘરની પાસે રહે છે તે - ઓળખ્યો કની? ગઈ કાલે જ હું એને ત્યાં ત્રણ કલાક બેઠો હોઈશ. એણે છાતી ઠોકીને કહ્યું છે કે બહેનને હજી છોકરું આવતાં આઠ દિવસ ઓછામાં ઓછા! અને ગયે અઠવાડીયે નવસારી ગયેલો ત્યાં પેલા નરભા ભૂવાને પણ મળી આવેલો. તેણે પણ એ જ વાત કહેલી.

વેણીગવરી : ઓ હો હો! તમારા જોશીઓ અને ભૂવાઓ તો ભગવાનથી પણ ચઢે એવા છે તો! ત્યારે તો એમણે એમ પણ કહ્યું જ હશે ને કે શું આવવાનું છે?

સેવકલાલ : હા હા હા! અરે! જે લોકો ભલભલા સવાલોના

જવાબ ધાણી ફૂટે તેમ આપે તે લોકોને આટલું આજુબાજુ હોય !
લક્ષ્મી અવતરવાનાં છે લક્ષ્મી !

[નરહરરામ આવે છે.

સેવકલાલ : ઓ હો હો ! આઈયેં રાજા, આઈયેં, કાંઈ
અત્યારે !

વેણીગવરી : આવો આવો નરહરરામભાઈ.

ડાહીકાકી : આવો વહેવાઈ ! કેમ પ્રેમકાર કાંઈ હમણાંની
જણાતી જ નથી ? ચીમુ, પાનની તાસક આમ લાવ તો.

નરહરરામ : (પાનની તાસક પોતાની તરફ ખેંચતાં) આ
બાજુથી જતો હતો એટલે મને થયું કે લાવ, મંગળાની ખખર
કાઢતો આવું. કેમ છે ? હમણાં ત્રણ ચાર દિવસથી જોઈ નહોતી
એટલે જરા ચિંતા થતી' તી.

વેણીગવરી : ચિંતા તો થાય જ ને ! તમે ક્યાં એનામાં અને
ધરની દીકરીઓમાં વહેરો વંચો રાખ્યો તો ! કેમ, ડાહીકાકી ?

ડાહીકાકી : એમાં તું મને શું પૂછતી હોઈશ ? એ મંગળાના
વિવાહ થવાના હતા તે વેળા જ મેં તો કહેલું કેની કે બીજું
ગમે તે હો પણ મંગળાને સાસરામાં દુઃખ નથી પડવાનું.

સેવકલાલ : મંગળાના વિવાહ વખતે મેં સત્તર જોશીઓ
ભેગા કરેલા પછી એમાં વાંધો આવે જ કેમ ?

નરહરરામ : અમારા છત્રમુખરામનાં લગન તમારી મંગળા
જોડે થયાં તે વેળા મને રજાની પણ થોડી પંચાતી પડેલી ! હું
તે વેળા ભરૂચમાં ટી. સી. માં અને અમારો ડી. ટી. એસ.

તે પેલો હૉપકીન્સનસાહેબ. એને તો તમે પણ ઓળખતા હોવા જોઈએ, સેવકલાલજી !

સેવકલાલ : અરે, હું નહિ ઓળખું ? પેલો બચુ બાંગડ જ્યારે મ્યુનિસિપાલિટીમાં દરવાજા ઉપર હતો ત્યારે એ હૉપકીન્સન સાહેબનો કાંકો-સસરો પોલીસમાં ડી. એસ. પી. માં.

નરહરરામ : નારે ના, રાજા, ભૂલો છો, તમે કહો છો તે તો જુદો. આ હૉપકીન્સનસાહેબનો પીતરાઈ ભાઈ તમારા ધુધનસાહેબના હાથ નીચે આસીસ્ટન્ટ ડી. એસ. પી. માં હતો.

સેવકલાલ : હા હા, હવે યાદ આવ્યું. એ ધુધનસાહેબના આપણા ઉપર ચારે હાથ હોં ! નરહરરામજી !

નરહરરામ : તે હું ક્યાં નથી જાણતો ! એ તો ધુધન ગયો અને પાછળથી ડેવીડસન આવ્યો એમાં તમારા પગારમાં ઘટાડો થયેલો. તે વેળા હું આણંદમાં.

વેણીગવરી : અરે તે વેળા અમારા જગજીવનદાસ ડેપ્યુટી હોય નહિ અને એ બચે નહિ.

ડાહીકાકી : તે વખતે તો ઘેર બેસવાનો જ વખત આવેલો.

વેણીગવરી : ઘેર બેસવાનો શું-ઝાંઝરિયાં પહેરવાનો !

સેવકલાલ : ના ના, એટલું બધું તો થાત નહિ.

વેણીગવરી : એ તો ખબર પડત ! પણ મારાં પીયરીયાંનું કરેલું તમે કબૂલો તો ઉપકાર ચઢેને !

નરહરરામ : જગજીવનદાસજીના ઉપકાર તે કાંઈ એમ ભૂલ્યા ભૂલાય છે !

સેવકલાલ : પણ જોશીઓએ તો મને કહેલું જ કે તારો વાંકો વાળ થવાનો નથી.

નરહરરામ : બનવાકાળ તે તો બનવાનું જ. અમારા મોટા જી. ડી. એમ. હોપસાહેબને ઘેર બેસી જવું પડેલું કેની ! હું તે વેળા ઉદવાડામાં ડેપ્યુટીમાં; અમારાં તપેલાં બી ચઢી જવાનાં હતાં. પણ ખાન બહાદુર પેસ્તનજી શેઠને તમે ઓળખો કની ?

સેવકલાલ : અરે હારે, રાજા ! એમને કાણ નહિ ઓળખે ? હૈં હૈં હૈં !

નરહરરામ : આ એમણે, રાજા, ખુદ એજન્ટ ઉપર નોટ આપેલી અને આપણે બચી ગયેલા.

સેવકલાલ : હારે, રાજા ! જોશીઓના જોશ ખોટા પડે જ નહિ.

વેણીગવરી : એ સાચા પડે કે ખોટા પડે; પણ હવે તમે દુર્ગતિ તેડવા જાઓ તો સારું.

નરહરરામ : સવારથી કહેવડાવ્યું છે તો ખરું ?

ડાહીકાકી : તે મંગળાનાં સાસરીયાંએ જ અકકલનો ઈન્જરો રાખ્યો છે ? આ સવારથી અમારો છગનભાઈ જંપીને બેઠો નથી. કાંઈ નહિ તો એણે સાત ફેરા ખાધા હશે.

વેણીગવરી : અરે, આ અમારી માણીવડુ-હજી તો ગબડે છોકરું કહેવાય. પણ છેલ્લાં ત્રણ દિવસથી ચોવીસે કલાક મંગળાની પાસે ખડી ને ખડી !

નરહરરામ : એમાં તમારી ક્યાશ હોય જ નહિ. આ તો જાણે કે વાતની વાત, સમજ્યાંને ડાહીકાકી ? અમારે પારડી

આગળ અકસ્માત થયેલો તે વખત લગભગ આવું જ બનેલું, એટલે મેં કહ્યું.

વેણીગવરી : એમાં શું ! તમારી કહેવાની ફરજ અને અમારી સાંભળવાની ફરજ.

સેવકલાલ : ચાચાઆલો ત્યારે, હું દુર્ગીને પકડી લાવું.

નરહરરામ : હવે તમે શા માટે ફેરા ખાઓ છો ? હું એ તરફથી જ ઘેર જાઉં છું ને. જરૂર મોકલતો જઈશ.

સેવકલાલ : જો જો હોં

નરહરરામ : એમાં ફેર પડે નહિ ને ! પચ્ચીસ પચ્ચીસ વરસ રેલવેમાં અમથાં નથી ગુમાવ્યાં. પણ લ્યો, આ દુર્ગીજ આવી !

[દુર્ગી આવે છે.

વેણીગવરી : અરે, વાહરે, દુર્ગી ! ધરડી થઈ પણ તારો સ્વભાવ સુધર્યો નહિ.

ડાહીકાકી : માણસ મરી જાય ત્યાં સુધી તું આવે નહિ !

વેણીગવરી : તે કાંઈ અમે મફત તો બોલાવતાં નથી ને ?

દુર્ગી : પણ એમાં આટલા ઘાંટા શા પાડો છો ? મારેય બધાં ધરાક સાચવવાં કેની ? પેલી અંબા શેઠાણીને ત્યાં સાંજના પાંચની ગયેલી તે ઠેઠ હમણાં છૂટકો થયો.

ડાહીકાકી : હા, બહેન, હા, એ તો એમજ ચાલ્યા કરે. પણ અંબા શેઠાણીની છોકરીને શું આવ્યું ?

દુર્ગી : છોકરો. આ અઠવાડીયામાં પાંચને ત્યાં ગઈ અને પાંચેને ત્યાં છોકરા જ આવ્યા.

[દુર્ગી અંદર જાય છે.

સેવકલાલ : ત્યારે હવે અહિં જો જો કે છોકરી જ આવશે.

વેણીગવરી : હવે તમારે બોલવું બંધ કરવું છે? ક્યારના 'છોકરી આવશે - છોકરી આવશે' કર્યા કરો છો તે!

સેવકલાલ : પણ - પણ એ તો જોશીઓ એમ કહે છે; હું ક્યાં કહું છું તે!

વેણીગવરી : અરે, જોયા તમારા જોશીઓ અને જતીઓ! છોકરો જ આવવાનો.

ડાહીકાકી : છોકરી આવે દુશ્મનને. તમારા જોશીઓ કે' દાડે સાચા પડ્યા છે?

નરહરરામ : અમદાવાદના એસ. એમ. ને ભલભલા જોશીઓએ કહેલું કે તમારે ત્યાં છોકરો આવશે અને આવી છોકરી.

સેવકલાલ : એ અમદાવાદના જોશીઓ - અહિંના નહિ, સમજ્યા, રાજા!

[અંદર ઘોંઘાટ થાય છે. વેણીગવરી અને ડાહીકાકી સફાળાં અંદર દોડે છે. થોડી વારમાં ડાહીકાકી પ્રફુલ્લ વદને બહાર આવે છે અને બોલે છે : 'મંગળાને છોકરો આવ્યો.' પાછળ વેણીગવરી આવે છે.

નરહરરામ : મંગળાને છોકરો આવ્યો! ડાહીકાકી, ફતેહ, કરો મોડીના!

વેણીગવરી : અમે તો અમારે ઘટતું કરશું; પણ તમારાથી
ય છૂટી પડવાનું નથી. દલસુખરામ વહેવાઈને અને શોભા
વહેવાણેને એટલું કહી દેજો.

સેવકલાલ : જોયું, નરહરરામજી ? સૂરતના જોશીઓને
ઝપાટો ? એ ઓ જૂઠા પડે જ નહિ.

વેણીગવરી : હેં ! તમે બકા છો કે શું ? છેલ્લા પાંચ
મહીનાથી તો ફૂટ્યા કરતા હતા કે છોકરી આવશે !

સેવકલાલ : એમાં તમે નહિ સમજો. એ જોશીઓને તો
જે જાણે તે જ જાણે. એમણે મને છોકરીનું કહેલું તે પણ
મારી કસોટી કરવા. પણ હું એમનાથી એમ છેતરાઉં એવો છું !
મેં તો જાણેલું જ કે મંગળાને છોકરો આવશે એમ જોશીઓની
ખાતરી છે; અને બન્યું પણ તેમ જ કેની, રાજા ?

વેણીગવરી : હવે તમે તમારા જોશીઓને અને જતીઓને
લઈને ઉપર જાઓ. આહિં બેઠા બેઠા ટક ટક કર્યો કરશો ત્યાં
લગી અમને કામની સૂઝ નથી પડવાની.

(પડદો પડે છે.)

દશ્ય બીજું
પતંગના પૂરમાં

વિપિન નવ-દસ વર્ષનો થયો છે.
સંક્રાંત પાસે આવતી જાય છે.
પતંગના પૂરમાં સૂરતનાં આબાલ-
‘વૃદ્ધ નરનારીઓ ડૂબી ગયાં છે.

: સ્થળ :

ગોપીપરાના કાયસ્થ મોહોદલામાં વિપિનનું ઘર

: સમય :

સાંજના પાંચ

દશ્ય : બીજું
પતંગના પૂરમાં

[મંગળા વિપિનના પહેરણને બટન
ટાંકતી એક ખુણામાં બેઠી છે. ત્યાં
વિપિન લંગરિયું ઊછાળતો આવે છે.

વિપિન : બા, બા, એક ચાર આના આપને.

મંગળા : કેમ ? ચાર આનાને શું કરવા છે ?

વિપિન : તને તે બા, શું કહું ? પરમ દા'ડે તો સંક્રાંત
આવી, એટલે પતંગ ઉરાડવાને.

મંગળા : દીકરા, તને મેં કેટલી વાર ના કહી કે આ
વખતે પતંગ નહિ ઉરાડાય. નહિ તો બે-ચાર આનાની મેં તને
કોઈ દિવસ ના કહી છે !

વિપિન : મેં જોટલી વાર પૈસા માગ્યા એટલી વાર તેં
ના પાડી. પણ પતંગ કેમ નહિ ઉરાડાય ? બધા ઉરાડે છે
કે નહિ ?

મંગળા : તું પણ દીકરા, આવતે વરસે ઉરાડજે.

વિપિન : આવતે વરસે ? પણ બા, આ વખતે કેમ નહિ ?

મંગળા : વિપિન, નવ-દસ વરસનો થઈને તું એટલું પણ સમજતો નથી ! દાદી મરી ગયાં છે એટલે પતંગ નહિ ઉરાડાય. છતાં તું રોજ પૈસા માગ માગ ક્યાં કહે છે અને મારે ના કહેવી પડે છે.

વિપિન : દાદી મરી ગયાં તેમાં પતંગ નહિ ઉરાડાય ? તું શી વાત કરે છે ? તેમના દશા અને તેરમાને દા'ડે તો કેવાં સરસ જમણુ કરેલાં અને હવે પતંગમાં શું થાય ?

મંગળા : જે થવાનું હોય તે થાય; પણ પતંગ નહિ ઉરાડાય, સમજ્યો ?

વિપિન : પણ એમ તે ચાલે ? સંક્રાંતને દા'ડે આખું ગામ પતંગ ચગાવે અને હું બેસીને જોયા કરું ? બા, એમ શું કરે છે ? ચાર જ આના આપ, પછી નહિ માગું.

મંગળા : હું તે તને કેમ સમજાવું, દીકરા ! ચાર આના માટે નથી પણ ફેઈ, કાકી બધાંએ મને ધમકાવીને કહ્યું છે કે આ વરસે વિપિનને કહી દેજે કે પતંગ ઉરાડવાના નથી. એમના છોકરાઓ પણ ઉરાડવાના નથી.

વિપિન : બા, હું બાપાજીને પૂછું ? એ મને ના નહિ પાડે.

મંગળા : અરે ના ના, દીકરા, ન જતો, મરી જ જશે. તું વારે ઘડીએ પૂછ્યા કરતો હતો એટલે મેં કાલે જ એમને વાત કરી જોઈ. પણ એ તો એકદમ ગરમ થઈ ગયા અને

એમણે તો કહ્યું કે ‘ખબરદાર જો એક પાઈ પણ એ બાબત વિપિનને આપી છે તો!’ એટલે હું શું કરું, દીકરા?

વિપિન : (માનો છેડો પકડીને) બા, ગમે તે હોય પણ એક ચાર આના આપ. પછી સંક્રાંત પૂરી થાય ત્યાં સુધી એક પાઈ નહિ માગું.

મંગળા : (હતાશ થએલી, ઉશ્કેરાઈને) દીકરા, માનો જીવ લઈ લે કે પત્યું. આમથી તારાં ફોઈ અને કાકી સતાવે, પેલી ગમથી એ માર ઉપર ગરમ થયા કરે અને હવે બાકી રહેલો તું – તું મને હેરાન કરે.

[મંગળા રડી પડે છે. એટલામાં એના સસરા દલસુખરામજી આવે છે.

દલસુખરામ : અરે, મંગળા! રડે છે કેમ?

મંગળા : આ – આ વિપિન રોજ ઉડીને પતંગ અને દોરને માટે પૈસા માગ્યા કરે છે.

દલસુખરામ : અરે તારું ભલું થાય! ભોળા ભગવાન! પરમ દિવસે સંક્રાંત અને હું જ ભૂલી ગયો. પણ તે તું એને રોજ બે ચાર પૈસા આપતી હશે! એક વખત થોડા પતંગ અને દોર અપાવી દઈએ એટલે ખખા મટી. ચડાવી ચડાવીને એ કેટલા ચડાવવાનો હતો?

મંગળા : પણ – પણ મોટીબઈ અને ભાભીજી કહે છે કે દાદી મરી ગયાં એટલે આ વરસે પતંગ નહિ ચડાવાય.

દલસુખરામ : ઓતારીની! દાદી મરી ગયાં એથી આ વિપિનથી પતંગ નહિ ચડાવાય? (આશ્ચર્યચકિત થઈને, ખુરસી પર બેસીને તપખીરને સડાકો લે છે) આ દાદી મરી ગયાં એથી પતંગ

નહિ ચડાવાય? ખરી કીધી! તમારા જેવાં માયકાંગલાંના નસીબમાં જ ગુલામગીરી તે બીજાં શું કરે? તારો નરમ સ્વભાવ બાણતો'તો તેથી તો મેં બધાંને જુદાં રખાવી હું તારી જોડે રહ્યો. નહિ તો કાણુ બાણે તું કેટલી પીલાયા કરત! પણ હવે શું છે? એ મોટીબઈ અને ભાભીજી એમના ધરનાં મોટાં; તારા ધરની તો તું મોટી કેની?

મંગળા : પણ - પણ એમણે ના પાડી છે.

હલસુખરામ : કાણે - કાણે ના પાડી છે? તારા વર છનમુખે?

મંગળા : હા, દાદાજી.

હલસુખરામ : એમ? ઓહો! માની લાત ખાતો ખાતો એવડ વળી ગયો અને હવે મા પાંસઠ વરસે મરી ગઈ ત્યારે પતંગ ન ચગાવાય એટલો શોક લાગી ગયો! એ તો ઠીક છે કે હું હજી બેઠો છું - નહિ તો એ ભાઈ તો કાંઈ નવું જૂનું કરવાના હોય એમ લાગે છે. ત્યારે તો છ મહીને - વરસ દા'ડે હું મરીશ એટલે પાછો ધરમાં શોક પાળવાનો, એમ જ ને?

મંગળા : પણ દાદાજી, એમાં હું શું કરું?

હલસુખરામ : તે તને, દીકરી, કાણુ કહે છે! પણ આ તો ભાઈને મગમાંથી પગ નીકળ્યા તેનું કહું છું. પેલી મહા-લખમીનો ઇતિહાસ જુઓ. એણે હોંસે હોંસે શોકને ધરમાં ઘાલી મૂક્યો તે પછી ધરમાંથી નીકળ્યો જ નહિ, અને 'શોક શોક' કરતાં આખું ધર પાયમાલ થઈ ગયું!

મંગળા : હા, દાદાજી.

દલસુખરામ : ત્યારે વળી ? શોક, શોક તે કાનો અને ક્યાં સુધી ? પાંસઠ વરસે માણસ મરે નહિ ત્યારે શું જુવાન જોધ ફાટી પડે ! અને જુવાન જય તોયે રમતોમાં વળી શોક કેવા ? અમારે રમતો હતી, ગમતો હતી, આનંદ હતા તો આજે સીત્તેર વરસે ટટાર ઊભા રહીએ છીએ. રમત ગમત અને આનંદ છોડાવીને બધાને બાયલા બનાવી દેવા છે બાયલા ! અહ્યા વિપિન ! પતંગ ચગાવતાં આવડે છે કે ?

વિપિન : ના, દાદા, બરાબર નહિ.

દલસુખરામ : તો શીખશો ક્યારે ? હું તારા જોડો હતો ત્યારે તો મોહોલામાં એકઠા ગણાતો અને આજે તો પતંગની બાબતમાં મારા નામના સીક્કા પડે છે, સમજ્યો ? લે, ચાર આનામાં શું ધૂળ આવવાનું હતું ! આ આઠ આના લઈને લઈ આવ તારે જે જોઈતું હોય તે.

મંગળા : પણ - દાદાજી -

દલસુખરામ : અરે પણ ને બણ - કોઈ અવાજ સરખો કરે તો માફ નામ દેજે અને મને કહી દેજે. શોકનાં પાળનારાં ન જોયાં હોય તે !

વિપિન : દાદાજી, પરતી લાવું કે પીંડું ચાલશે ?

દલસુખરામ : દાદાનું નામ રાખે એવો લાગતો નથી ! વળી પરતી વગર તે ચાલતું હશે ? (વિપિન જય છે) મંગળા, તારા પીયરની પાસે પેલી ચાર માળની હવેલી છે ને, એ જમીયત જઝડની હવેલી. હાલ તો એની છોકરીનાં છોકરાં ત્યાં રહેતાં હશે. એ જમીયત પણ જમરો ચગાવનારો, હોં કે ? સંક્રાંતને દિવસે એના અને મારા સરતીના પેચ લાગે તે જોવા

આખું સૂરત થંભી જતું - એક એક પેચમાં રતલ રતલ માંજનો ભૂકકો થઈ જતો. હવેના લોકો શું ધૂળ પતંગ ચગાવવાના !

મંગળા : દાદાજી, આ વખતે તમે પણ પતંગ ચગાવોને.

દલસુખરામ : એ ઠીક કહ્યું, દીકરી, મારે ય હવે કેટલાં કાઢવાં છે ? આ વખતે ચગાવી લઈએ. પણ મંગળા, તને આવડે છે કે ભૂલી ગઈ ?

મંગળા : એ કાંઈ થોડું ભૂલી જવાય છે ? પણ જાણતાં હોઈએ તો યે હવે શા ખપનું ?

દલસુખરામ : છટ્ ! આ વખતે તારી પાસે પણ પેચ લડાવું - જોઈ તો ખરો કે ના કહેવાની તાકાત કેનામાં છે ? અત્યારે જ જોઈ છું બજારમાં; પંદર - વીસ રૂપિયાનો મસાલો લઈ આવું. આવતી કાલના દા'ડામાં કન્ના - બન્ના બાંધીને કનકવા તૈયાર કરી રાખીએ. નવનીત, છેલસંકર અને ઝનુભાઈને પણ કહેતો આવું કે સંક્રાંતને દા'ડે વેળાસર આહિં આવી પહોંચે.

મંગળા : દાદાજી, આટલી બધી તૈયારી કરો છો પણ તમારી સામે ટક્કર કાણ ઝીલશે ?

દલસુખરામ : દીકરી, તું બધાનો વિચાર કરી રાખે છે તો ! પેલા માંકા મદારીને ત્યાં પણ જતો આવું અને છેડતી કરતો આવું કે છેલ્લાં ચાર પાંચ વરસ થયાં કુતરાંને મારીને સંતોષ માને છે તે આ વખતે સિંહનો ઝપાટો જોવો હોય તો આવી જજે સામે !

મંગળા : દાદાજી, એ બિચારો માંકો તમારી સામે શું કરવાનો ? તમે તો ધરડા ધરડા તો ય ગરાશિયા.

દલસુખરામ : (મુઠ ઉપર તાલ દઈને) બરાબર કશું દીકરી! ખોરૂં ઘી દીવેલમાંથી જવાનું નથી.

[જવા માંડે છે પણ કાંઈક યાદ આવતાં પાછા ફરે છે.

અરે મંગળા !

મંગળા : જી.

દલસુખરામ : તું એમ 'જી' કરીને ઊભી રહે તેમાં વળ્યું શું? સંક્રાંત ને દા'ડે કેટલે વાગ્યે ઊઠશું ?

મંગળા : સાડા પાંચે ઊડીએ.

દલસુખરામ : હાહાહા ! દીકરી, આપણે પતંગ ચગાવી રહ્યાં ! મોડામાં મોડું સાડા ચારે તો ઊઠવું જ જોઈએ.

મંગળા : હાજી, તો સાડા ચારે ઊઠશું. ચાહને માટે વાસી દુધ રાખશું.

દલસુખરામ : અને-હા, લાહીનું શું? લાહી વિના સંક્રાંતમાં એક ડગલું ભરાવાનું નથી.

મંગળા : હું કાલે બનાવી રાખીશ.

દલસુખરામ : ચાચા આ લો, એ જાણે પત્યું. હવે તો કશું રહ્યું લાગતું નથી. મંગળા, તને પણ યાદ આવે તો કહેજો.

[પાછા જવા માંડે છે અને પાછા ફરે છે.

અરે હા આ ! ઘડપણ આવ્યું, દીકરી, નહિ તો આમ ભૂલી ન જાઉં. જો, પેલા ભાણીયાને કહી દેજો કે કાલે સાંજ સુધીમાં ભાંગેલાં નળીયાં અને ઇંટોડાંનો ટોપલો જાજલી ઉપર ચઢાવી દે; સમજી ગઈ !

મંગળા : દાદાજી, એને શું કરવો છે ?

દલસુખરામ : અરે તારી ભલી થાય ! આ ભપકો બતાવવા દીકરાજીએ જાપરા ઉપર વિલાયતી નળીયાં મૂકાવ્યાં છે ને; તે મારા-મારી કરવી પડે તો એ નળીયાં ઊખેડી ને કેમ ફેંકી શકાય ?

મંગળા : તે દાદાજી, તમે નળીયાંની મારામારી કરશો ?

દલસુખરામ : ત્યારે શું કોઈ પતંગ ઉપર ઝોલ ઝોલ મારે તો આપણે હાથ જોડીને ઊભા રહેવું ? નળીયાં, ઇંટોડાં વગર એ લોકો સીધા થાય નહિ તો ! અને જો, રામલાને કહેજે કે એ વાંસડા ઝાંખરાં બાંધીને તૈયાર કરી રાખે.

મંગળા : કાલ સાંજ સુધીમાં બધું તૈયાર કરાવી રાખીશ, દાદાજી.

દલસુખરામ : જીવતી રહે દીકરી; અને જો, એ દા'ડે સવારે પાંચથી લગભગ અગીઆર અને બપોરે ત્રણ સાડા ત્રણથી અંધાઈ થાય ત્યાં સુધી તારે અમારી સાથે જાજલીમાં રહેવાનું છે; એટલે રાંધવા-જમવાની બધી ગોઠવણ એ પ્રમાણે જ રાખજે.

(દાદા જાય છે.)

પડદો પડે છે.

દશ્ય : ત્રીજું પાસ કે નપાસ ?

વિપિન સોળ વરસનો થયો છે.
મેટ્રિકની પરીક્ષાના પરિણામનો
દિવસ છે અત્યારે કોઈ યુવક
સોલિસિટરની પરીક્ષામાં પણ પાસ
કે નપાસ થાય એ બહુ નજીવો પ્રસંગ
ગણાય છે. તે સમયે મેટ્રિકની
પરીક્ષાના પરિણામ ઉપર જન્મ
અને મૃત્યુનો આધાર રહેલો છે એવી
માન્યતા પ્રચલિત હતી. માત્ર
કુટુંબી જનો જ નહિ પણ આખો
મોહોલો એ બાબતમાં રસ લેતો.

: સ્થળ :

વિપિનનું ઘર

: સમય :

બપોરના બે

દશ્ય : ત્રીજું
પાસ કે નપાસ ?

[જનમ, થોડા તકીયા, મિત્રણ પુરશી,
બાજુમાં એક ટેબલ. વિપિન એક પુરશી
પર બેઠો છે. મંગળા જનમ પર પણ
તકીયાને અઢેલ્યા વિના બેઠી છે. તેની
પાસે નિર્મળા છે. છનમુખરામ ઘડિકમાં
પુરશી પર બેસે છે અને ઘડિકમાં ઉઢેગથી
આંટા મારે છે. મા, બાપ, પુત્ર અને પુત્ર
ચારે બહુ વ્યગ્ર છે.

છનમુખરામ : મંગળા ! તારા પીયરથી હજી કોઈ ફરકયું
નથી. અને વિપિન ! નરહરરામ પણ આવ્યા નથી.

મંગળા : આવતાં હશે. હજી વાર છે ને.

છનમુખરામ : વાર ? શેની વાર ? બે વાગી ગયા. હા,
અને વિપિન ! હસમુખલાલ બારોબાર તાર ઓફીસે જવાના હતા
કે અહીં થઈને ? તમે લોકો ખખડાવીને જવાબ કેમ આપતાં
નથી, વાર ? હું શું તમને ખાઈ જવાનો છું ?

વિપિન : (ગભરાતો) નક્કી કહ્યું નહોતું.

છનમુખરામ : આ જમાનામાં ચોક્કસપણે વર્તવાની ટેવ જ કાને છે ?

[હસમુખલાલની સાઈકલની ઘંટડી સંભળાય છે અને પછી તરત પોતે આવે છે.

હસમુખલાલ : મહેરબાન સાહેબ !

છનમુખરામ : કેમ, કાંઈ સમાચાર ? અકળાયેલા કેમ લાગે છે ?

હસમુખલાલ : ના રે સાહેબ, અકળાઉં શા માટે ! અને અત્યારમાં સમાચાર ક્યાંથી ? હવે હું જાઉં છું. કેમ વિપિન ! આવે છે ? ચાલની, પાછા આવતાં પેંડા પણ લેતા આવશું !

વિપિન : (ધીમેથી) ના, મારે નથી આવતું.

છનમુખરામ : ના, એને નથી લઈ જવો. પરિણામ શું આવે એનું કશું કહેવાય નહિ. પણ તમારે જવું હોય તો હવે વહેલા જાઓ; પછી મોડું થશે.

હસમુખલાલ : હા જી, આ ચાલ્યોને. ત્રણ ચાર મિનીટમાં તો પહોંચી જઈશ. ચાલો જાઉં છું. વિપિન ! ઢીલો શાનો થાય છે ! હિંમત રાખ.

[હસમુખલાલ જાય છે.

છનમુખરામ : કેમ વિપિન ! પરીક્ષામાં તેં કેવુંક કીધું છે ? બોલ તો ખરો.

વિપિન : ઠીકઠીક કર્યું છે.

છનમુખરામ : તે તો હવે જાણશે.

નિર્મળા : વિપિનભાઈ પાસ થવાના જ.

મંગળા : (ખ્હીતાં ખ્હીતાં) તારા મોમાં સાકર.

છનમુખરામ : તે તો જોઈ શું. વિપિન, કહે તો ખરો —
કોઈ વિષયમાં નબળું કર્યું છે ?

વિપિન : બધામાં સરખું કર્યું છે.

છનમુખરામ : બધામાં સરખું કર્યું છે ! સ્ટૂપીડ !

[નરહરકાકા અને પ્રેમકેરકાકી આવે છે.

નરહરરામ : વિપુભાઈ ! કરો ફતેહના ! મંગળા, પેંડાનો
ઓર્ડર આપ્યો કે નહિ ?

પ્રેમકેર : હવે ઓર્ડર આપતાં વાર કેટલી લાગવાની છે
જે ! તાર આવ્યો કે પાંચ મિનીટમાં પેંડા.

છનમુખરામ : વાંધો જ તારનો છે ને. (ધડિયાળ જોઈને)
પેંડાનો વાંધો નથી. નરહરરામ, કોઈના તાર આવ્યા ?

નરહરરામ : હજી સાંભળ્યા નથી. આજે તો મોડું થાય જ.
લાઈન પણ આજે બીઝી રહેવાની કેની. અમારે રેલ્વેમાં પણ
નાતાલમાં આ જ મોહકાણુ — પાંચ પાંચ સાત સાત કલાક સુધી
મેસેજનાં ઠેકાણાં જ મળે નહિ.

[સેવકલાલ અને વેણીમવરી આવે છે.

નરહરરામ : આઈયેં, સેવકલાલજી.

પ્રેમકેર : આવો વેણીખહેન, આવો.

સેવકલાલ : હૈં હૈં હૈં ! આવી પહોંચ્યા વગર ચાલે ? વિપુભાઈ, પેડા લાવો હવે, કરીએ મોઢીના !

છનમુખરામ : (કડકાઈથી) હજી રીઝદ્ટ જાણાયું નથી એ જાણો છો ને ?

સેવકલાલ : (નરમ થઈ જઈને) હૈં હૈં હૈં ! એ તો કેદા'ડાનું જાણી મૂકેલું, સાહેબ. નરહરરામજી, પેલા નાની છીપ્પાડમાં રહેતા અંબારામ જોશીને તમે ઓળખો કેની - દીક્ષિત બારીસ્ટરના ઘરની પાસે રહે છે તે ? છેલ્લા પંદર દિવસમાં, કમમાં કમ, હું તેની પાસે બાર વેળા ગયો હોઘશ. તેણે છાતી ઠોકીને કહ્યું છે કે ભાણાભાઈ પાસ થવાના ને થવાના.

નરહરરામ : એમાં શક જ શો વળી ? જોશીઓ શું કહેવાના હતા !

સેવકલાલ : અને પેલો કતારગામનો દયાશંકર જોશી ! તેનું નામ સાંભળેલું કેની ? છનમુખરામજી, આ એમને પણ મળી આવ્યોહું. એક વાર એમની કસોટી કરવા ખુદ ધરમપુરના મહારાજ આવેલા અને તે પણ દાંતમાં આંગળી ધાલી ગયેલા.

નરહરરામ : સેવકલાલજીનું કામ કાચું હોય જ નહિ, જો !

વેણીગવરી : કતારગામનો દયાશંકર જોશી ? અરે, એને મરી ગયા ને આજે પંદર વરસ થઈ ગયાં. આપણી છોટી બહેનનું સાસરું ત્યાં એટલે હું જાણું.

નરહરરામ : હૈં ! શી વાત કરો છો ?

સેવકલાલ : (છાબીલા પડી જઈ) તે જાણે હું નહોતો જાણતો ! એના દા'ડાપાણી વેળા અંબેરામ સુખડીયાને મોકલનાર તે હું જ. પણ આ તો વાતની વાત.

નરહરરામ : અરે હા રે; સેવકલાલજી એવી ભૂલ કરે જ નહિ. પણ આ તો પેલા જેવી વાત થઈ. હું તે વખતે મીયાંગામમાં ટી. એસ. એમ. માં અને હારવે સાહેબ ડી. ટી. એસ. એક વખત હારવે સાહેબ મીયાંગામમાં આવ્યા અને સલૂનમાં બેઠાં બેઠાં એમણે મને બોલાવ્યો ‘ વૉટ ધ હેલ યુ મીન, નરહરરામ, બાય મુવિંગ એપાઉટ ઈન સમ એ ડર્ટી ડ્રેસ ! ’ તરત એણે રોકડું પરખાવી દીધું. બહુ હેંશિયાર માણસ જો. પણ હવે એવા ક્યાં થવાના !

છનમુખરામ : (ગજવાની ઘડિયાળ જોતાં) બારણે સવાત્રણ થયા, વિપિન ! કેમ આમ થયું ? મોમાં જીભ નથી ?

[છનમુખરામ વ્યગ્ર ચિત્તે બીજા ખંડમાં જાય છે.

નરહરરામ : છનમુખરામનો સ્વભાવ પહેલેથી જરા આકળો. મંગળા, તું એમ જરા જરા વારમાં ઢીલી થઈ જાય તે કેમ પાલવે ?

વેણીગવરી : હાઅરે ! વહેલું મોડું થાય પણ ખરૂં.

સેવકલાલ : તમે આકળા સ્વભાવની વાત કરો છો ? અરે રાજા, ડેપ્યુટી કલેક્ટર ત્યાર વગર થવાય છે !

નરહરરામ : હા, મહેરબાન, એ વાત પણ ખરી; આ ગોધરાની વાત : હું ત્યાં ટી. સી. માં અને પેલો નાનુભાઈ એમ. સ્ટેશન માસ્તર; શો એનો મિજાસ ! અમે બધા તો થરથર ધ્રુજીએ. એ તો હારવે સાહેબ, જોનસન સાહેબ, કોઈને નમતું નહિ આપે, નમતું ! અને અંગ્રેજ બોલે તે તો જાણે ઘાણી ફૂટે ઘાણી !

નિર્મળા : ટાઈમ થતો જાય છે, હોં !

સેવકલાલ : બેસ રે, ડાહ્યાલી ! તે શું વિપુલાઈનો તાર નહિ આવે ? તારા કાકાજી તો મોટા ઑફિસર એટલે જોશ - બોશમાં માને નહિ; બાકી અમે તો એમાં ને એમાં અમારા જન્મારા કાઢ્યા જન્મારા ! (નરહરરામને) કેમ બોલ્યા નહિ, રાજા ?

નરહરરામ : અરે, એમાં શક શો વળી ? અને આપણી વાત જવા દો ને; અંગ્રેજોમાં પણ ભલભલા જોશીઓમાં માને છે. પેલો સૂરત ઉપર હતો તે આઈ. એસ. એમ. કોણ તો ?

પ્રેમકોર : ડિકિન્સન સાહેબ.

નરહરરામ : હવે એનું નામ તે ક્યાં દીધું ? હું જ્યારે ચીખલીમાં ત્યારે એ સાહેબ તો પી. ડબલ્યુ. આઈ. માં હતો. એ પણ અચ્છો માણસ, હોં કે, સેવકલાલજી ! દર મોસમમાં મારે ત્યાંનાં પાપડીનાં ઉંધીયાં વગર એને એન જ ન પડે. અરે હારે, રાજા, રૂપીયા ત્રીસ હજાર મારી ખાધા.

[બહાર અવાજ આવે છે : 'છગનલાલ માણેકલાલ,' 'છગનલાલ માણેકલાલ ! 'અલ્યા, રમણ પાસ થયો ' 'રમણ, અલ્યા ક્યાં ગયો ? ' 'કોંગ્રેચ્યુલેશન્સ ! ']

નિર્મળા : તાર આવવા માંડ્યા. રમણ પાસ થયો.

મંગળા : નીમુ ! એ રમણ કોણ ?

વેણીગવરી : એ રમણ તો પેલી મંગી માટલીનો દીકરો કેની ?

પ્રેમકોર : અરે નારે, એ તો પેલી જમના બોડીનો-ત્રીજવાર બેઠેલો.

નરહરરામ : અને એનો દાદો માંડા જાડો તે સૂરતમાં જ ટી. સી. માં રહેલો અને આખો જન્મારો એમાં જ કાઢેલો.

મંગળા : વિપિન, દીકરા ! કહેની-તું-તને કેમ લાગેછ ?

સેવકલાલ : અરે તું વળી ક્યાં પાછી ડેપ્યુટી કલેક્ટરની જગ્યા લેછ ! એ તો પાસ જ. નાણાવટના પેલા પરભુ મકનને ઓળખો કેની ?

નરહરરામ : હવે એને નહિ ઓળખું ? એનો ધંધો કાઢીયાનો. રાજના પંદર સત્તર ટોપલા એના શાકના ચઢે ને ચઢે જ.

સેવકલાલ : હૈં હૈં હૈં ! હવે એની ક્યાં આહિ મોહકાણુ માંડોછ, રાજ ! આ તો દરજી છે દરજી ! કાલે જ એને ત્યાં જઈને પ્રશ્ન મૂકાવેલો. જવાબમાં પાસ અને પાસ જ.

નરહરરામ : મોરનાં ઈંડાં ચીતરવાં પડે જ નહિ ને, રાજ !

પ્રેમકેાર : પણ ત્યારે હવે પેંડાની ગોઠવણુ તો કરવી જોઈએ ને. તાર આવે કે માણસને દોડાવી શકીએ.

મંગળા : લાભીજી ! આપણા ગોપીપરાના નૌતમને સાંથી જ લઈશું ને ?

સેવકલાલ : એ નૌતમે પેંડા મોકલ્યા અને તમે ખાધા ! નરહરરામજી, ઝાંપા ઉપરનો દામોદર સુખડીયો કેવો ?

નરહરરામ : એકો લાલ બદામનો, રાજ. પણ-પણ ચૌટાનો નરોત્તમ પણ કમ નથી, જો; અમારા હીગીન્સ સાહેબની છોકરીનાં લગન થયેલાં ત્યારે મેં એને જ વરધી અપાવેલી.

વેણીગવરી : અમારે એ ઝાંપોય નહિ જોઈએ અને ચૌડું પણ નહિ જોઈએ. ઝાંપે જશે કાણુ આ તડકી વખતે ? મારો બાપ ?

પ્રેમકેાર : અને એ નરોત્તમના પેંડા કેવા હોય છે તે હું જાણું છું.

સેવકલાલ : નરોત્તમની વાત તમે જાણો. બાકી દામોદરના પેંડાની અપીલ નહિ, હા, રાજા ! પેલા જગા ભગતને ત્યાંના લગનમાં મણુ પચ્ચીસનો ઓર્ડર આપેલો.

વેણીગવરી : અને પછી છેક છેલ્લી ઘડીએ એણે ના પાડેલી તે પાંચ દુકાનેથી ઉધરાવવા પડેલા.

સેવકલાલ : એ તો એમ પણ થાય. લગન ઉકેલવાં એ કાંઈ રમતની વાત નથી.

મંગળા : પણ ત્યારે કેને ત્યાંથી પેંડા મંગાવવા ?

વેણીગવરી : તું તારે નચીંતે બેસતી; આ ભાયડાઓની વાતો સાંભળીએ અને એમનું કહ્યું કરીએ તો એકે કામ પાર ઉતરે જ નહિ. ગોપીપરાના નૌતમને હું સવારથી જ કહેતી આવી છું; તાર આવે એટલી વાર.

[બહાર અવાજ થાય છે. નિર્મળા બહાર જઈને બબર કાઢી લાવે છે.

નિર્મળા : પેલો બચુ પાસ થયાનો તાર આવી ગયો.

સેવકલાલ : એ કયો બચુ ?

પ્રેમકેાર : દલસુખ દાબડીનો દીકરો.

વેણીગવરી : હવે આવતી કાલથી જુઓ એની માનો ઝપાટો ! ક્યારે મારો બચુ પાસ થાય અને હું એનો વિવાહ કરું એમ ટાંપીને બેઠી'તી.

સેવકલાલ : તે હવે કાલથી આપણે પણ ક્યાં પાછા હઠવાના છીએ ?

[હસમુખલાલ અકળાયેલા આવે છે.

હસમુખલાલ : છગનલાલનો રમણ અને દલસુખરામનો ખચુ પાસ થયા. રણછોડ મોદી અને ધીર શ્રોફ પણ પાસ થયા.

[છનમુખરામ પાછા આવે છે.

છનમુખરામ : (ભયંકર અવાજે) તારે તમે આશા છોડી એટલે પાછા આવ્યા ?

હસમુખલાલ : અરે નારે સાહેબ; એ તો મને એમ કે લાવને આંટો મારી આવું. હમણાં પાછો જાઉં છું. સાઈકલ ઉપર વાર કેટલી ?

છનમુખરામ : ઠીકઠીક ! રમણ અને ખચુ જેવા ઠોઠ પણ પાસ થઈ ગયા, વિપિન !

નરહરરામ : એ બે પાસ થયા એટલે આપણે જાણી જ લેવાનું કે વિપુભાઈ પાસ થવાના જ. પેલા સિંપસન સાહેબનો જ દાખલો જુઓને : ટી. સી. માં રહેલો ત્યાંથી આઈ. એસ. એમ. અને ત્યાંથી હમણા એ. ટી. એસ. છે ! કાબેલ પાવરધો માણસ, મહેરબાન ! વિપુભાઈ નપાસ થાય જ નહિ.

સેવકલાલ : અરે ! એ નપાસ થાય કેમ ? નાની છીપ્પાડનો જોશી જૂઠો ઠરે, કબૂલ; પણ શું કેટસફીલનો ભૂવો બી ખોટો ? સગરામપરાનો સન્મુખ બી ખોટો ! નાણાવટનો પરભુ ભગવાન પણ લખાડ ? એમ બનેજ નહિ.

વેણીગવરી : તાર મૂકવામાં વહેલું મોડું થાય પણ ખરું.

છનમુખરામ : (દાંત પીસીને) તાર મૂકવામાં ગફલતી થાય એમ નથી.

સેવકલાલ : પણ છનમુખરામજી ! ઠોઠ છોકરાઓ પાસ થાય અને વિપુભાઈ નપાસ થાય ?

છનમુખરામ : ઠોઠ અને હોશિયારનો એમાં સવાલ નથી. ધ્યાનથી વાંચવું તો જોઈએ ને.

[અંદરથી છોકરાઓના અવાજ : મનમુખ-
રામનો છોકરો હીપુ પાસ થયો. પેલો
નરેન્દ્ર પણ પાસ.

હસમુખલાલ : હું પાછો તાર ઓફીસે પહોંચી જાઉં. વિપિન, ફીકર ન કરતો; હમણાં તાર લઈને આવું છું.

પ્રેમકોર : હા, ભાઈ, વહેલા જાઓ અને ભગવાન કરેને તાર લઈને વહેલા પાછા આવો.

સેવકલાલ : અરે, ફત્તેહના કરીને જ આવો, રાજા !

હસમુખલાલ : અરે આ ચાલ્યો.

છનમુખલાલ : જવું હોય તો જાઓ, બાકી નાહકનો ફેરો ખાઓ છો.

મંગળા : (રડમસ થઈને) આવે વખતે આવું શું બોલતા હશે !

છનમુખરામ : એમાં અપશુકન થઈ જવાના હતા, કેમ ? એ નાલાયક નપાસ જ થવાનો હતો.

નરહરરામ : ભાઈ ! એમ અધીરા શું થાઓ છો ? ગઈ સાલ પેલા ગીરધરનો તાર રાતના સાડા નવે આવેલોને !

સેવકલાલ : અને પેલા ભુપત ભંગારના છોકરાનો તાર રાતના અગીઆરે આવેલો ત્રણ વરસની વાત પર. અરે, સાહેબ ! રાતના બાર વાગતે ભાગોળે જઈને પેંડા લઈ આવેલા; યાદ છેને, નરહરરામજી ?

છનમુખરામ : તમે દાખલાઓ આપ્યે જાઓ છો પણ એ બધામાં તાર મૂકનારા કાચા હતા. મેં આ કામ ખુદ ઝનુભાઈને સોંપ્યું છે અને એ એમાં ઢીલ કરે નહિ. પણ ભાઈનાં ચિહ્ન ભણવાનાં હતાં જ નહિ ને.

મંગળા : (ધીમેથી) વાંચી વાંચીને બિચારો લોહીનું પાણી તો કરતો હતો.

છનમુખરામ : ખોટો બચાવ નહિ કર. હું જાણું છું બધું.

પ્રેમકેાર : ના દિયરજી, એમ તો નહિ. હું તો જ્યારે આવતી ત્યારે જોતી કે વિપુભાઈ વાંચતો જ હોય. એમાં તો એણે તખીયતનું બધું સત્યાનાશ વાળી નાખ્યું.

વેણીગવરી : અને અત્યારમાં તો આંખે ચશ્માં લેવાં પડ્યાં.

છનમુખરામ : મારે એ કશું સાંભળવું નથી.

નરહરરામ : ભાઈ, એમ આકળો ન થાઓ. તાર આવવો જ જોઈએ.

છનમુખરામ : શું ધૂળ આકળો ન થાઉં ! તાર આવવાનો વખત ગયો. કેમ વિપિન, તારે શું કહેવું છે ? કોન્સર્ટોમાં ભાગ ઓછા લેવા હતા ! નવરાત્રિના ગરબામાં છોકરીઓને જોવા નહોતું જવું. રોજ આરસી સામે બિભો રહીને પટીયાં પાડવામાં જેટલો વખત ગાળતો'તો તેટલો વખત ભણવામાં ગાળ્યો હોત તો આ વખત નહિ આવત.

સેવકલાલ : છનમુખરામજી ! જરા શાંત થાઓ.

છનમુખરામ : હા, કાંઈ નહિ. બાપને લાગવગ છે એટલે કાંઈ સપાઈગીરી તો મળી રહેશે. નહિ તો પછી સેવમમરાની દુકાન કઢાવી આપશું.

[મંગળા રડી પડે છે.

છનમુખરામ : રડી રડીને મરી જશે એટલે દીકરો પાસ થવાનો, કેમ ? ભણવામાં ચિત્ત હોય ત્યારે પાસ થાય કે ની ! અછો અછો કરીને પહેલાં ભાઈને બગાડવા અને પછી રડવા બેસવું. વિપિન ! કયા કયા વિષયમાં ઉકાળ્યું છે તે બોલી નાખને.

વિપિન : (ધ્રૂજતો) મેં - મને - બધા વિષયમાં —

છનમુખરામ : સીધો બોલ તો ખરો, હું મારી નાખવાનો નથી કે તું આમ ધ્રૂજવા મંડી ગયો. એટલી બધી શરમ હતી તો આખું વરસ રખજો શા માટે ? બેવકૂફ જેવો બોલો શું કરે છે ? હેં ? નાલાયક !

[વિપિનને મારવા જતા હોય તેમ છનમુખરામ એની તરફ જાય છે. આ જોઈને, પતિથી ગભરાતી, અત્યાર સુધી ધીમું ધીમું રડ્યા કરતી મંગળા સફાળી બેઠે છે અને ત્વરિત ગતિએ જઈને પુત્રની આડે રહીને ઉઘ પતિની સામા, પારધી સામે હરિણી બોલી રહે એમ બોલી રહે છે.

મંગળા : (કંપતી) બસ ! બહુ થયું. નપાસ થયો તો ભલે થયો. આવતે વરસે પાસ થશે. અને આવતે વરસે પણ નહિ પાસ થાય તો ભલે. તમે એને મારશો ? નહિ મારવા દેઉં - દીકરો મારો છે.

[બોલતાં બોલતાં મંગળાને ચક્કર આવે છે. નરહરરામ અને નિર્મળા એને ઝાલી લે છે, અને તકીઆ પાસે ખસાડી દે છે.

છનમુખરામ : (ચક્તિ થઈને, ભોંઠા પડી જઈને) વિપિન !
જોયા શું કરે છે, બાધા જેવો ! પાણી લઈ આવ. વેણી-
બહેન, જુઓને, જરૂર હોય તો દાકતરને બોલાવીએ.

[બધાં આમ તેમ હાંફળાં ફાંફળાં ફરે છે. બહાર હસમુખલાલનો અવાજ ગાજી ઊઠે છે : ‘વિપિન ! દોસ્ત ! કોન્ગ્રેચ્યુલેશન્સ !’ તે અને તારવાળો સાથે દાખલ થાય છે. નરહરરામ અને સેવકલાલ એને રૂપીયો આપવા દોડે છે. શરમ છોડીને નિર્મળા હસમુખલાલને ખભે ટીંગાઈને તારવાંચે છે. મંગળા બધું ભૂલી જઈને ઊઠીને વિપિનને છાતી સરસો ચાંપે છે.

છનમુખરામ : (ડેપ્યુટી કલેક્ટરની અદાથી કહેતા સંભળાય છે.)
“ મારી તો ખાતરી જ હતી કે વિપિન પાસ થવાનો જ.”

પડદો પડે છે.

દશ્ય : ચોથું ચાર ચિતા વચ્ચે

વિપિન વીસ વરસનો થયો છે.
સંયુક્ત કુટુંબની ઈમારતના પાયા
અમુક અંશે હાલવા લાગ્યા છે. બદ-
લાતા જમાનાના પરિણામ રૂપે જુદી
જુદી વ્યક્તિએ એકેકને પૂછ્યા વગર
જુદી જુદી કન્યા સાથે વિવાહ નક્કો
કરી નાખ્યા છે. વૃદ્ધ નહિ છતાં
વડીલ ગણાતા ઝનુભાઈની દૃઢતાથી
વિપિન આ આફતમાંથી બચી
જાય છે.

: સ્થળ :

વિપિનનું ઘર

: સમય :

સવારના દસ

દશ્ય : ચોથું
ચાર ચિતા વચ્ચે

[જનમ તકીઆ અને બે ત્રણ ખુર-
શીઓ. બે ત્રણ તાડછાંના પંખા. દરેક
મંડળમાં દાદા થઈ પડે તેવા, નહિ
વૃદ્ધ - નહિ જુવાન એવા અનુભાઈ
એક તકીએ અઢેલીને બેઠા છે. સહેજ
છોટે મંગળા બેઠી છે. બીજા બાજુ
વિપિન અને નિર્મળા બેઠાં છે.

અનુભાઈ : મંગળા ! હજી કોઈ આવ્યું કેમ નહિ ? બારણે
દસ વાગવા આવ્યા.

મંગળા : હવે આવતાં હશે. ધરના કામકાજમાંથી પરવારીને
આવે કેની.

અનુભાઈ : હા, એ પણ ખરું. પણ એટલામાં પાનની
તાસકે તો મંગાવ. નીમુ, જા, લઈ આવતો. (નિર્મળાને ઉઠતાં
વાર લાગે છે) કેમ ? સાંભળતી નથી ? હાડકાં ભાગી છે કે
શું ? જા, લઈ આવ.

[નિર્મળા જઘને લઈ આવે છે અને મૂકતી વખતે લગભગ પછાડે છે.

અનુભાઈ : ઓ હો હો ! હવેનાં છોકરાંઓનો રોફ કેટલો છે ! અને તંબાકુ ક્યાં છે !

મંગળા : નીમુ, બહેન, તું જાણે છે કેની કે તંબાકુ વગર આ બધાંને ચાલેજ નહિ. જા, દીકરી, લઈ આવતો.

[નિર્મળા જઘને તંબાકુ લઈ આવે છે. સેવકલાલ, વેણીગવરી અને ડાહીકાકી આવે છે.

અનુભાઈ : હ્યો, સવારી આવવા માંડી; પહેલી ટુકડી આવી પહોંચી. આવો સેવકલાલજી, વેણીબહેન અને ઓહો ! ડાહીકાકી પણ આઈવાં ને શું ?

સેવકલાલ : (પાનની તાસક પાસે બેંચતાં) આઈવા વગર તે કાંઈ ચાલે, ઘરડાં વગર ગાડાં વળે નહિ ! શું સમજ્યા, મહેરબાન ! હાહાહા !

ડાહીકાકી : (તપખીરની દાખડી કાઢી સડાકો લેતાં) પણ હજી કાકા - કાકી કેમ જણાતાં નથી ?

વેણીગવરી : માન જોઈતાં હશે.

ડાહીકાકી : આવે વખતે જાત નહિ જણાવે તો ક્યારે જણાવે ?

મંગળા : નારે, એવું કાંઈ નથી. અત્યાર સુધીમાં ભાભીજી બે વેળા આવી ગયાં.

વેણીગવરી : ડાહીકાકી, તમે મંગળાને એવું ન કહો;

એને તો સાસરીયાંનું બહુ લાગે છે. બાકી, આપણે તો જાણીએ છીએ કે એ બધાં કેવાં છે !

[નરહરરામ અને પ્રેમકેર આવે છે.

અનુભાઈ : આઈયેં નરહરરામજી, કેમ પ્રેમકેર, આમ ઘોળાતાં ઘોળાતાં આવો તેમાં ભત્રીજાના વિવાહ નહિ થાય.

પ્રેમકેર : મોસાળીયાં વહેલાં આવ્યાં છે કેની, પછી કાકા - કાકી જરા મોડાં આવે તો ચિંતા નહિ. મોસાળીયાં કાંઈ ઓછાં સખધાં છે ?

વેણીગવરી : (પ્રેમકેરનો હાથ પકડીને પાસે ખેંસાડતાં) એમ છટકી જાઓ તે થોડું ચાલવાનું છે ! લગન - વિવાહમાં તો કાકા - કાકી પહેલાં. અમને તો તમે કહેવડાવો એટલે મોસાળું લઈને હાજર થઈએ એટલું જ. કેમ ડાહીકાકી ! હી હી હી !

ડાહીકાકી : હાસ્તો વળી; પણ પ્રેમકેર, તું કેમ હમણાની દેખાતી જ નથી ? કાંઈ દહાડો તો મેં બતાવીએ.

અનુભાઈ : હવે સામસામા આવકાર અપાઈ રહ્યા હોય તો આપણે મૂળ મુદ્દા ઉપર આવીએ.

સેવકલાલ : હવે એમાં કઈ મોટી ધાડ મારવાની હતી જે; કેમ મંગળા ! તારી માએ અને મેં નક્કી કરેલી છોકરી બધાંને પસંદ પડી કેની ?

વેણીગવરી : પસંદ પડે એવી જ આપણે શોધી છે ને, પછી વળી એમાં પૂછવાનું જ ક્યાં રહ્યું ?

ડાહીકાકી : વેણી ભાભી છોકરી શોધે એમાં વાંધો હોય જ નહિ ને, હા આ અ છોકરી છે તો જાણે મીણુની પૂતળી !

મંગળા : પણ - પણ તમે કઈ છોકરીની વાત કરો છો ?

સેવકલાલ : વળી, હાહાહા ! પાછી અળણી થઈને પૂછે છે કેવી ?

મંગળા : પણ નામ કહો તો કાંઈ સમજણ પડે કેની.

વેણીગવરી : (કાંઈક રોષ દર્શાવીને) કેમ વળી ? તે તું નથી જાણતી ? પેલી મંગુબહેનની છોકરી તનુ !

સેવકલાલ : કેમ નરહરરામજી ! તનુ કેવી ? નંબર વન કેની ?

નરહરરામ : (ગુંચવણમાં પડ્યા હોય તેમ) હા આ આ અ, સારી છે, વાહ !

સેવકલાલ : (નવો પક્ષ સાધવા, અનુભાઈ તરફ ફરીને) સાથિયા દોરવામાં આજે સૂરતમાં એની જોડી નથી, કેમ અનુભાઈ સાહેબ ?

અનુભાઈ : (મુઠ્ઠે આમળા દેતા) સાથિયા દોરવામાં એકઠો હશે લાલ બદામનો, એમાં ના નહિ, સેવકલાલજી, પણ-પણ-માફ કરજો સાહેબ; જરા આંખે બાડી છે.

નિર્મળા : (હસી પડીને) ત્યારે અનુકાકા, અમારે બાડીભાભી કહેવાનાં કે કાણીભાભી ?

વેણીગવરી : (મિનસ ખોઈને) શું નીમુ ? કાંઈ બહુ ફાટયું ફાટયું બોલે છે ને !

નિર્મળા : (હિંમત એકઠી કરીને) મોટાં બા, ચીડવાતાં નહિ પણ એ તનુ બાડી તો છે જ.

વેણીગવરી : બાડી હોય કે કાણી હોય, મેં તો એની

સાથે નક્કી કરી નાખ્યું છે અને હમણાં ગોર કહેવા પણ આવશે. શું હવે માફ નાક કપાવવું છે ?

ડાહીકાકી : આવડી નાની છોકરી પડ પડ બોલતાં શરમાતી નથી !

પ્રેમકેાર : (લાગ જોઈને) ઐ તો ખરું પણ વેણીબહેન ! હાલના જમાનામાં, છોકરાને અને એના માઆપને પૂછ્યા વિના કાંઈ નક્કી થોડું કરાય છે, વાર ! અને છોકરી બાડી તો ખરી.

સેવકલાલ : હા આ અ, જરા લાંછન તો ખરું.

વેણીગવરી : (ત્રાડ પાડીને) તો જખ મારવા નક્કી કરી આવ્યા હતા ?

નરહરરામ : (પ્રેમકેાર જોડે આંખના સંદેશા ચલાવ્યા પછી) સાચું પૂછો તો સેવકલાલજી, આમાં કાંઈ ગેરસમજુતી થઈ હોય એમ લાગે છે. છનમુખરામનો મારા ઉપર કાગળ છે એમાં છોકરી શોધીને નક્કી કરવાનું મને જ સોંપ્યું હતું; અને તે પ્રમાણે મેં શોધી પણ રાખી છે. ત્યાંથી પણ ગોર હમણાં જ આવશે.

અનુભાઈ : હેં ! હેં ! શું કહો છો ? આતો ગોટાળો થયો !

મંગળા : પણ લાભીજી, એ છોકરી કોની ?

પ્રેમકેાર : પેલા શોભારામને તમે ઓળખો ને ? એની છોકરી લીલી ! ખાસ્સી કાવલા બાંધાની છે અને આવડી નાની છે છતાં ઘરના કામકાજમાં બહુ પાવરધી છે.

નિર્મળા : ત્યારે તો મજા પડે જો ! બેઠાં બેઠાં, જે જોઈએ તે માગ્યા કરીએ.

ઝનુભાઈ : નીમુ ! આવડી થઈને આવી બાબતમાં આમ મળક કરે એ ઠીક કહેવાય ?

મંગળા : છોકરી સારી તો ખરી; પણ તમને એમણે કાગળ લખ્યો તે વખતે મને કહ્યું કેમ નહિ ?

વેણીગવરી : અરે, સારી શેની ? લટકાં, મટકાં ને ચટકાં છે ! હા, ગોરી ખરી; પણ ગોરાં તો ગધેડાં પણ હોય છે.

ડાહીકાકી : અને સાથે સાથે કહી દોને કે ગરીબની છોકરી એટલે સાસરે આવવાની તે ઉઘાડી જ આવવાની.

પ્રેમકોર : (ગરમ થઈને) કાંઈ એટલાં ગરીબ નથી; અને ગરીબની છે કે ગમે તેમ છે પણ ખોડખાંપણવાળી તો નથી ને !

ડાહીકાકી : (ઉશ્કેરાઈને) શું પ્રેમકોર ! તારી મા જેવડીનું મોં તોડી લેતાં શરમાતી નથી !

નરહરરામ : હું જ્યારે નાલાસોપાલામાં ડેપ્યુટીમાં હતો ત્યારે લગભગ આવું જ બન્યું હતું; અને અમારા ડી. ટી. એસે —

સેવકલાલ : તમે રેલવેનું શું કહો છો ! આ અમારે છાપરિયા શેરીના જોશીને ત્યાં હું બેઠો હતો ત્યાં —

ઝનુભાઈ : મુરખી ! હવે અત્યારે રેલવેનો ડી. ટી. એસે. કામ નહિ લાગે અને છાપરિયાનો જોશી પણ કામ નહિ લાગે. વેણીબહેન ! એમ કહે તેમ લાકડે માંકડું વળગાડવાના જમાના ગયા, સમજ્યાં ? આ તો ઠીક છે કે તમે અને પ્રેમકોરે બે જુદી જુદી છોકરી સાથે નક્કી કરી નાખ્યું અને ગોટાળો ઊભો થયો. પણ એક જ છોકરી હોત તો એ છોકરો છેલ્લી ઘડીએ

વિપિનભાઈ પણ ના પાડી શકત. તો તમે શું કરત? હવે તો નક્કી કરવાનું કામ છોકરાને અને એનાં માબાપને જ સોંપવું જોઈએ.

વિપિન : (તતપપ થઈને) હાઆઆ ઝનુકાકા, તમે સાચું કહેા છો.

મંગળા : ઝનુભાઈ! હું થોડુંક કહું ?

ઝનુભાઈ : (મંગળાના પોતે રક્ષક હોય તેમ રૂઆબથી) અરે કહી નાખની, મંગળા, એમ ગભરાય છે શાની ? ત્રણ ચાર છોકરાંની મા થઈ અને છોકરો પરણાવવા નીકળી છે તો એ કરપોક શાની બને છે ?

મંગળા : એમણે ભાઈજીને અને ભાભીજીને આ કામ સોંપ્યું તેની મને વાત સુઝાં કરી નહિ એટલે મેં તો પેલા મનસુખરામ ખરા કેની ? તેની છોકરી પ્રિયંવદા જોડે હા પણ કહી દીધી છે. અને એનો ગોર પણ હમણાં જ આવશે.

[આટલું કહેતાં કહેતાં મંગળા રડવા લેવી થઈ જાય છે.

વિપિન : ઝનુકાકા ! ત્રણ તો જાણે નક્કી થઈ ગઈ. હવે કોઈને કહેવાનું બાકી રહી ગયું છે ? હોય તો બોલી નાખો કે મને પણ સમજણ પડે કે મારે કેટલી બેરી પરણવાની છે.

નિર્મળા : (હસવું ખાળી રાખતી) ત્યારે હું સાથે સાથે કહી જ નાખું : બાપાજીએ મારા ઉપર અને એમના ઉપર એક કાગળ લખ્યો હતો જેમાં સાફ લખેલું હતું કે અમને પસંદ આવે તે છોકરી સાથે નક્કી કરી નાખવું. અને – અને એ પ્રમાણે અમે તો ઠેરવી દીધું છે.

વિપિન : કોની સાથે ?

નિર્મળા : રાવ બહાદુર દિનમણિશંકરની પુખ્ત જોડે.

અનુભાઈ : અને એના તરફથી પણ ગોર આજે જ આવવાનો હશે ?

નિર્મળા : (રડવું કે હસવું એ વચ્ચે અનિશ્ચિત) હા, અનુકાકા, આવવાનો તો છે જ; શું કહે ? ભાઈ સાબ, મોટી કચુંબર થઈ ગઈ લાગે છે.

વિપિન : બસ ? આ વાત ચારથી જ અટકે છે ?

અનુભાઈ : (તકીએ અઢેલીને સ્વસ્થ) કાકી ! ભૂંડી થઈ હોં ! સાંઝે થયું ને કે મેં એક છોકરી શોધી કાઢી નહિ !

સેવકલાલ : પણ મહેરબાન, આમ થયું શાથી ?

નરહરરામ : એ તો પેલા જેવી વાત થઈ : હું તે વખતે ભાઈદરમાં એસ. એમ. માં અને પેલો ગીરધરલાલ પી. તે ડેપ્યુટીમાં. અમારો તે વખતનો એ. ટી. એસ. તો તમે જાણો છો ને, પેલો જોનસન સાહેબ - એટલે —

સેવકલાલ : જોશીઓને પૂછ્યા વગર આવી બાબતોમાં પગલાં ભરવાનાં આ પરિણામ ! સગરામપરામાં કચ્છાશંકર જોશી —

વિપિન : પણ આમ બન્યું શાથી ?

અનુભાઈ : એનો ખુલાસો હવે મને મળી ગયો. મંગળા ! તમારા ઘણી સાહેબે મને પણ એવો કાગળ લખ્યો હતો. પણ હું તો જાણું કેની કે એ તો ડેપ્યુટી કલેક્ટર સાહેબ રહ્યા !

જેમ પોતાના ડીસ્ટ્રીક્ટમાં બધા મામલતદારોને એક સરકયુલર મોકલાવે તેવો આ એક સરકયુલર “વિપિન માટે એક છોકરી શોધી કાઢો” એ મતલબનો એમણે બધાંને ઘસડી માર્યો. છેલ્લે એમ લખવાનું ભૂલી ગયા કે છેવટનો જવાબ આપવાની તમામ સત્તા અને જવાબદારી સરકયુલર લખનાર રાખે છે.

[થોડાંક હસે છે. થોડાંક ગંભીર બને છે.

નરહરરામ : બહેન નિર્મળા ! હવે આજે ગળ્યાં મોં થાય એવાં ચિહ્ન જણાતાં નથી માટે મસાલાવાળી ચાહ મૂકાવ, કેમ, સેવકલાલજી ?

સેવકલાલ : સત્તર આના ને બે પાઈ.

[મંગળા મોં છૂપાવીને ધીમે ધીમે રડે છે.

અનુભાઈ : જોની મંગળા, હવે એમ રડવામાં મજાહ નથી. હોય, આ જમાનામાં એવા ગોટાળા થવાના જ. પણ હમણાં એક પછી એક ગોર આવવા માંડશે; એટલે આપણે શું કરવું તે નક્કી કરી નાખવું જોઈએ.

વેણીગવરી : એમાં, અનુભાઈ, વળી વિચાર શા કરવા હતા ? તનુ જોડે નક્કી કરી નાખો.

અનુભાઈ : વેણીબહેન, આવા કામમાં હઠ પકડવી એ સાફ નહિ. પરણવું તમારે નથી, વિપિનને છે માટે એને બોલવા દો.

વિપિન : એ છોકરીને તો મેં પણ જોઈ છે. હું બાડી જોડે નહિ પરણું.

વેણીગવરી : ઠીકઠીક ત્યારે, હવે અહીં આપણું કામ પણ શું છે ? ઊઠો ડાહીકાકી; અને તમે પણ.

[વેણીગવરી, ડાહીકાકી અને સેવકલાલ
ઊઠવાનું કરે છે અને અનુભાઈ, નર-
હરરામ અને પ્રેમકોર એમને ખેસવાનો
આગ્રહ કરે છે; એટલામાં ચાહ આવે છે.

અનુભાઈ : હ્યો હવે, ચાહ પીધા વગર તમારાથી થોડું
જવાવાનું છે !

[ચાહ પીવાતાં બધાંનાં મગજ શાંત થતાં
જાય છે.

વેણીગવરી : ભાઈ, અમે પસંદ કરેલી તો કાણી નીકળી,
હું હું હું ! કેમ ડાહીકાકી ? હોય ભાઈ હોય, રાજને ગમતી રાણી
ને છાણું વીણતી આણી. પણ — પણ આ નિર્મળા બહુ ધરડી
થઈને શોધવા ગઈ'તી; એણે કેમ આવું રતન શોધ્યું ?

પ્રેમકોર : મંગળા, વાત તો સાચી છે. અહિં કોઈ પારકું
નથી એટલે બોલવામાં વાંધો નથી. એના આખા કુટુંબમાં
માણસો ખઈ રોગથી જ મરી જાય છે. એની મોટી બહેનને
ખઈમાં મરી ગયા ને હજી પાંચ મહીના થયા નથી. પછી તો,
આપા, તમે જાણો.

અનુભાઈ : વિપિન, છોકરી દેખાવડી છે, ભણે ગણે છે
પણ આ વાત સાવ સાચી છે. અને વાત નીકળી છે ત્યારે
કહું છું કે પુષ્પાને પણ ક્ષયની શરૂઆત થઈ ચૂકી છે.

વિપિન : એવું હોય તો એ નકામી જ; કેમ બહેન ?

નિર્મળા : એક વખત આ કારણ ખોટું હોય છતાં તું
તોડી નાખશે તો મને ખોટું લાગવાનું નથી. વિપિન, મારે તારા
લગનમાં હાજર રહેવું જ છે; એટલે તું લઢવાનાં બહાનાં શોધશે
તો પણ હું લઢવાની નથી. મોટાંબાની કાણી ઊડી ગઈ તેમ
મારી પુષ્પા પણ પીગળી ગઈ.

પ્રેમકેાર : અને મંગળા, ખોટું ન લગાડતાં, પણ પ્રિયંવદા પંદર વર્ષની થઈ છે છતાં પહેલી ગુજરાતી એને આવડતી નથી. અમે તો ભણ્યાં નથી પણ આ જમાનામાં વિપુભાષને એવી અભણ નહિ ચાલે. કેમ, ખોટું કહું છું, વેણી બહેન?

વેણીગવરી : (દુનિમ હસીને) હું હું હું ? ભાઈ, હું તો બધું જાણું છું પણ કહેવા જઈએ તો આ અમારી છોકરી-ડીપોટી કલેક્ટરનાં ધણિયાણીનું અપમાન થઈ જાય ! ઝનુભાઈ, તમે ય આ જાણતા હશેને ?

ઝનુભાઈ : હા, એ જરા ય ભણેલી નથી એટલે આ ધરમાં એ શોભે નહિ. એ લોકો પણ બિચારાં ગરીબ - અરર, બિચારાંએને પૂરાં કપડાં પણ પહેરવાનાં મળતાં નથી.

મંગળા : તે બા, એમાં-એમાં હસો છો શું ? તમારા જેવાં અનુભવીએ કાણી શોધી તો મેં અભણ શોધી !

નિર્મળા : આ આ આ લો, ત્રીજું મંગળ પૂરું થયું. હવે એક છેલ્લું રહ્યું છે, ભાઈ.

પ્રેમકેાર : ત્યારે તો હવે શોભારામની લીલી રહી. શી ખુશસૂરત છોકરી છે ! ગરબામાં તો એકકો અને લુગડાં પણ શી ફકકડાઈથી પહેરે છે !

નરહરરામ : વિપિનભાઈ ! જોડી તો આખાદ થાય જો. પાર્ટીઓમાં, ચોપાટી ઉપર અને હેંગિંગ ગાર્ડન્સમાં એને લઈ જતાં તું લાજે નહિ, એટલું જ નહિ પણ લોકોની નજર એના ઉપર ઠરી રહે.

[ઝનુભાઈ અને વેણીગવરી અંદર અંદર વાતો કરે છે. પછી વેણીગવરી જરા દૂર જઈને બેસે છે.

ઝનુભાઈ : જુઓને નરહરરામ ! અત્યાર સુધીમાં ત્રણ ત્રણ છોકરીઓ તો નપાસ થઈ ચૂકી છે - પહેલી બાડી નીકળી, બીજી માંદી આવી અને ત્રીજી અભણુ જાહેર થઈ હવે તમારી ઉમેદવારનો વારો આવ્યો છે. અહિં કોઈ પારકું નથી અને આપણે તો વિપિનનો સ્વાર્થ પહેલો જોવાનો. શોભારામની લીલી દેખાવડી નંબર વન અને ભણુવામાં પણ એકેકો. પણ - પણ તેની મા તેમ જ મોટી બહેનનાં ચારિત્ર જગજાહેર છે અને આ લીલીનું પણ થોડું સંભળાય છે ખરું. તો પછી આપણે જાણી જોઈને દીવો લઈને કુવામાં શા માટે પડવું ?

પ્રેમકોર : (હંડાઈથી) જુઓને ઝનુભાઈ, વિપુભાઈને લાયક એ નહિ લાગતી હોય તો કાંઈ નહિ. ગોરને ના પાડી દેજો.

નિર્મળા : આ ચોઓઓથું મંગળ સમા-આ-આપ્ત !

[પહેલા ગોર રામશંકર આવે છે.

રામશંકર : સ અ અ લા આ મ પહુંચે ઝનુભાઈ સેએહને ! કેમ વેણીબહેન ? બેઠાં છો કે ? મંગુબહેનને ત્યાંથી જમાઈ રાજને તેડાવ્યા છે.

[આટલું બોલીને ગોર સ્વસ્થતાથી બેસે છે અને પાનની તાસક ખેંચીને પાન બનાવવામાં પડે છે.

વેણીગવરી : મંગળા ! જવાબ આપો હવે.

મંગળા : હું - હું -

ઝનુભાઈ : મંગળા, એમ ગભરાય છે શાની ! જવાબ આપવામાં વાંધો શો હતો ? હું એવા એવા ચાળીસ ગોરને જવાબ આપનાર બેઠો છું ને ! જુઓને રામશંકર ગોર, જાણે

વાત એમ છે કે અમારે હમણું વિવાહ કરવા નથી. આગળ ઉપર વિચાર થશે ત્યારે જોઈશું.

રામશંકર : (સડક થઈને) હું ! અનુભાઈ સાહેબ ! શું બોલો છો ? પણ-પણ વેણીનહેને તો બધું નક્કી કરી નાખેલું છે.

અનુભાઈ : (રૂઆબથી) એમણે નક્કી કર્યું હોય તો હું ફેંક કરું છું. લ્યો, પાનખાન ઉડાવો અને પછી સનાનના સમાચાર પહોંચાડી આવો.

રામશંકર : વેણીનહેન ! આ શું ? આટલી જાંદગીમાં આવું તો આજે સાંભળ્યું.

નરહરરામ : હું હું હું ! અરે ગોર મહારાજ ! જીવતા રહેશો તો હવે તો આવું ઘણીયે વાર સાંભળશો. આ જમાનો જુદો છે. હું જ્યારે નવસારીમાં કેપ્યુટીમાં હતો ત્યારે અમારા હડસનસાહેબ—

[ખીજ ગોર ત્રિપુરાશંકર આવે છે.

ત્રિપુરાશંકર : મુરખીસાહેબોની સેવામાં ! દિનમણિશંકરને ત્યાંથી વિપિનભાઈને તેડાવ્યા છે. ઓ હો હો ! રામશંકરભાઈ, તમારી સ્વારી આ બાજુ ઉતરી આવી છે ?

અનુભાઈ : ત્રિપુરાશંકર ! વિપિનભાઈના વિવાહ કરવાનો વિચાર હમણું મોકૂફ રાખ્યો છે.

ત્રિપુરાશંકર : હું ! હું ! એ શું બોલ્યા, મારા મહેરબાન ? દિનુભાઈને ત્યાં તો આપ વડીલોને માટે પાનગુલાબ પણ આવી પહોંચ્યાં છે.

નરહરરામ : ગોર ! એ બધું નિરાંતે સમજશે. હમણું તો પાનગુલાબ અંદર અંદર જ વહેંચી ખાવાં પડશે.

સેવકલાલ : (દીર્ઘ નિશ્વાસ મૂકીને) ગોર મહારાજ, જોશીએને પૂછ્યા વિના આવાં પગલાં ભરાય તેમાં આવા ગોટાળા થાય ! આપણે કીકુના વિવાહ થયા તે વખતે મહીધરપરાના પેલા જોશી—

[ત્રીજા ગોર બલવંતરાય આવે છે.

બલવંત : મંગળાભાભી ! પૂરી કચેરી ભરીને બેઠાં છો કે ?

[એની નજર બે ગોર ભણી જાય છે એટલે આશ્ચર્યથી મુંગો બની જાય છે અને નીચે ગોઠવાઈ જઈને પાન બનાવવામાં પડી જાય છે.

અનુભાઈ : કેમ બલવંતરાય ? તમે ક્યાંથી ભૂલા પડ્યા ? પેલા દિનકર દાખાને ત્યાંનાં લગન ઉકલી ગયાં ?

બલવંત : અરે નારે સાહેબ, હજી ચારપાંચ દિવસ ચાલશે સ્તો, પણ એ દરમિયાન કાંઈ બીજાં કામ પડ્યાં રહેવા દેવાય છે ? એ તો ‘સુભસ્ય સીધમ’, હા હા હા ! પણ-પણ સાહેબ, કાંઈ ગોસમોટાળો ઊભો થયો જણાય છે જો; સમજણ પડતી નથી. મનસુખરામજીએ પોતાની પ્રિયવંદાને માટે અને શોભારામજીએ લીલીને માટે એમ બંનેએ મને જમાઈને તેડવા અહિં મોકલ્યો છે ! હું તો કાંઈ બોલ્યો નહિ પણ આમ બને કેમ ? કાંઈ સાહમારીના સોદા તો નથી કેની ?

સેવકલાલ : પણ હું એમ પૂછું કે, બલુ, તું બંને તરફનો ગોર થઈને કેમ આવ્યો ? શોભારામનો ગોર તો પેલો મણિશંકર ખીસકાલી કેની ?

બલવંત : હાજી, અસલ તો એ ખીસકાલી જ. પણ એના વાલી વારસ નહિ એટલે મારા હાથમાં એ કામ આવ્યું. પણ હવે સાહેબ, નીકાલ લાવોની, પ્રિયવંદા લીધી કે લીલી ?

ઝનુભાઈ : બલુગોર ! હમણાં પ્રયંત્રદાએ નહિ, દીલીબી નહિ, અને પીળા કે ગુલાબી બી નહિ. અમારે હમણાં વિવાહ કરવા જ નથી. એટલે હવે તમે ત્રણે ગોર મહારાજને સીધાવી જાઓ અને આ પ્રમાણે કહી દેજો.

ત્રણે ગોર : હાજી, આમાં બીજું શું થાય ?

[ત્રણે ગોર જાય છે.

સેવકલાલ, વેણીગવરી અને ડાહીકાકી જવા માંડે છે.

ઝનુભાઈ : કેમ ? ચાલ્યાં ?

વેણીગવરી : ત્યારે હવે કરીએ પણ શું ?

ઝનુભાઈ : દીધીધીક, ત્યારે.

[ત્રણે જાય છે. નરહરરામ અને પ્રેમકેર પણ બેઠે છે.

ઝનુભાઈ : નરહરરામજી, આમ ન ચાલે. મંગળાનાં મોસાળીયાં તો પસાર થઈ ગયાં પણ તમે અને હું જો હવે ચાલ્યાં જઈએ તો મંગળાને તો સાંજ સુધીમાં લોકો પીંખી ખાય. ગોર મહારાજને તો પાન ખાઈને શાંતિથી ચાલ્યા ગયા પણ એ છોકરીઓનાં સગાંવહાલાં એમ શાંતિથી આ કડવો ઘુંટડો ઉતારી નહિ જાય. એ તો મંગળાને જીવતી મારી નાખશે !

પ્રેમકેર : ઝનુભાઈ, એ વાત સાચી. એ ગોરા ઘેર પહોંચવા જોઈએ એટલી વાર.

નરહરરામ : પણ ત્યારે ?

ઝનુભાઈ : હજી બપોરની ફાસ્ટ પકડાય એમ છે. એમાં જ બધાંને ધકેલી દઈએ.

નરહરરામ : પહેલા નંખરનું, રાજા ! હું જ્યારે વસઈમાં હતો ત્યારે આખાદ આવું જ બનેલું. તે વખતે હેનસન સાહેબ જી. ટી. એમ. અને મ્યુર ડી. ટી. એસ. બન્યું એમ કે

ઝનુભાઈ : આમાં ઠીલ કરવા જેવું નથી. અત્યારે આ બધાં અહિંથી ઉપડી જાય તો પછી મહીનો વીસાં કાઈ હોહા કરવાનું નથી. છનમુખરામના મોભાને લઈને બધું દટાઈ જશે અને ભૂલાઈ પણ જશે. પણ હમણાં અહિં રહેવામાં સાર નથી. કેમ, પ્રેમકેર ?

પ્રેમકેર : હા, ભાઈ, અત્યારે તો આ પગલું જ ઠીક છે.

મંગળા : પણ-પણ ભાભીજી, તમને અને ભાઈજીને અમે બહુ કફોડી સ્થિતિમાં મૂકી દીધાં !

પ્રેમકેર : હવે વાત જવા દેની. આમાં બધાંના જ ભવેડા થયા ત્યાં કોણ કોને દોષ દે ? એ તો એમ જ ચાલે; વખત વખતનું કામ કર્યે જાય છે.

મંગળા : (રડું રડું થઈને) પણ હવે વિપિનને છોકરી ક્યાંથી મળશે ?

પ્રેમકેર : અરે તું તે ગાંડી થઈ છે ! વિપુભાઈને છોકરી નહિ મળે ? બીજી દસ હાજર કરશું.

નરહરરામ : વિપુભાઈ માટે માગું મોકલીએ તો કેના ભાર છે કે ના પાડે. એ તો જાણે રેલ્વેમાં ટી. એસ. નો સરક્યુલર ફર્યો. એને કાઈથી ના પડાય જ નહિ.

ઝનુભાઈ : મંગળા, એ તો હમણાં ગમ ખાવામાં જ મગ્ન છે અને વળી ઉતાવળમાં વિવાહ કરવામાં સાફ પણ નહિ; બાકી અત્યારે ને અત્યારે બીજી છોકરી લાવીએ.

નિર્મળા : (હસીને) ભાઈ આવ્યો જિતો કાડે ને જશે
વાલે મોડે !

ઝનુભાઈ : વિપિન ! જરા દિલગીર થતો નહિ. જે થયું
છે તે સાફ જ થયું છે. ચાર ચિતાની વચ્ચે હતો, બચ્યા !
પણ ભગવાનનો પાડ માન કે એ ચારે ચિતાની વચ્ચેથી તું
સલામત અચી જવા પામ્યો છે.

પડદો પડે છે.

દશ્ય : પાંચમું

લગ્ન

વિપિન ચોવીસ વર્ષનો થયો છે.
ચાર ચિતા વચ્ચેનો ઘોંટાળો શાંત
થયા પછી અમુક સમયે તેના વિવાહ
શિવશંકરની પુત્રી તનમન જોડે
થયેલા. તેની જોડે વિપિનનાં
લગ્ન છે.

: સ્થળ :

ગાપીપરાના લીમડીકુઈમાં શિવશંકરના ઘરનો માંડવો

: સમય :

રાતના દસ

દશ્ય : પાંચમું
લઘુ

[વરરાજ વિપિનચંદ્રનો વરઘોડો કન્યા તનમનને ત્યાં આવી પહોંચ્યો છે. વર-કન્યા માલ્યરાંમાં બેસી ગયાં છે પણ માલ્યરં પ્રેક્ષકોથી જોઈ શકાય તેમ નથી. માત્ર બે ત્રણ ગોર બિભા બિભા વેદોચ્ચાર કરે છે તે જોવાય છે અને સંભળાય છે. શરણાઈ અને ચોઘડના સૂર ઘડીકમાં સંભળાય છે અને ઘડીકમાં નથી સંભળાતા.

કન્યા પક્ષના માણસો વરપક્ષનાનું સ્વાગત કરવામાં મચી પડ્યાં હોય છે. લગ્નપ્રસંગની સ્વાભાવિક અવ્યવસ્થા રંગમંચ ઉપર જણાયા જ કરે છે. પાત્રો એક જગ્યાએ બેસી રહેતાં નથી પણ થોડી વાર અહિં બેસે છે તો થોડી વાર તહિં બેસે છે. પાનની બે ત્રણ તાસકો ફર્યા કરે છે. વચમાં વચમાં યુવકો અને યુવતીઓ વરકન્યાને માટે બેઠ સોગાદ લાવતાં જણાય છે. ત્યાં બેઠેલાં તેમની પ્રસંગોપાત મશ્કરીઓ પણ કરે છે.

શિવશંકર : આઈયેં સાહેબો, આ તરફ, છનમુખરામજી, સેવકલાલજી, નરહરરામજી, આવો મહેરબાનો; કેમ ડાહ્યાભાઈ, હસમુખલાલ, તમે પણ એમ છૂપાતા લપાતા ત્યાં ક્યાં બેસી જાઓ છો ? પડો મેદાને.

[બધા કૃત્રિમ હસતા, અતિ વિનયી થતા આવે છે.

મોંઘીભાભી : આવો વહેવાણો આવો, ત્યાં તે કાંઈ બેસી જવાય ! આવો; મંગળા, નિર્મળા વગેરે ભલે માણસાં આગળ બેઠાં, પણ તમે ડાહીકાકી, વેણીબહેન, એમકોર, તમે તો આ તરફ જ આવો. વેણીબહેન, તમે આખરે ડાહીકાકીને પકડી લાવ્યાં ખરાં !

[બધાં આવે છે અને બેસે છે.

વેણીગવરી : ડાહીકાકીને મૂકીને અવાય પણ ખરું ?

કમળ : નારે, ઘરડાં વગર ગાડાં ચાલે નહિ તો; પણ ડાહીકાકી, એટલાં માન શાં માગતાં'તાં ?

ડાહીકાકી : લે જો, મોંઘી ! આ કમળ બોલે છે તે. તે અત્યારે નહિ માગું ત્યારે કેવારે માગવાની હતી ? હું તો બંને પક્ષની સગી, સમજી ?

નાનુ : બે તરફનાં તો ઘોલૈયાં.

સનમુખ : અને ઘોલૈયાંને બે પતરાવળ.

શિવશંકર : નાનુ, સનમુખ, જરા ઠાવકાઈ રાખો તો સાહે.

વેણીગવરી : શિવભાઈ, બોલવા ઘો એમને; કાંઈ તકરારી વહેવાઈ પડ્યા હોત તો આટલામાં તો ઝપાઝપી થઈ ગઈ હોત.

પણ અમે તો લડાઈનું મેં બાળતાં જ આવ્યાં છીએ. અમારે છનમુખભાઈને તકરાર ગમે જ નહિ.

અનુભાઈ : વેણીબહેન, એ તો બધું હું જાણું છું, પણ અલી ડાહીકાકી ! તને અહિં શાનું સગું ? જ્યાં ત્યાં સગાં જ થાપતી ફરે છે !

ડાહીકાકી : (આંખમાં આંસુ લાવીને) બધાંમાં હવેકી પાડવી હોય તો પાડો; બાકી શિવુભાઈને જ પૂછી જુઓને.

સેવકલાલ : હૈં હૈં હૈં ! શિવુભાઈ સાહેબ, આનો તમે જ નીવેડો લાવો: તમારે ડાહીકાકી શાં સગાં થાય ?

નરહરરામ : રાજ, આ તો અમારે પેલો જોકીસન પી. ટ્રાંટરોડ ઉપર ડી. ટી. એસ. ની ઓફીસમાં હેડ કલાર્ક હતો તેના જેવી વાત થઈ.

શિવશંકર : (ગદલાં તદલાં મારતા) હા હા હા ! અલખત, સગાં તો ખરાં જ ને.

સનમુખ : પણ મુરખી, શાં સગાં ?

શિવશંકર : હી હી હી ! તે જાણે કે - ડાહીકાકી, તમે જ કહી નાખો ને.

ડાહીકાકી : તે શિવુભાઈ, એટલું બી ભૂલી ગયા ? હોય, ભાઈ, હોય; મને ધરડીને હવે કાણુ ગણે છે ? આ તમારા પીતરાઈ અભેરામ હતા કેની ?

નાનુ : કાણુ ? પેલો અભેરામ ડમચી ?

ડાહ્યાભાઈ : અરે ડમચી નહિ, પેલો અભેરામ ભમ-
દાર પીને ગટરમાં ભમ થઈ ગયેલો તે-એને મરી ગયાને
આજ પચીસ વરસ થયાં હશે.

ઝનુભાઈ : ડાહ્યા ડુંગળી ! આજનો દહાડો તો મોંમાંથી
ડુંગળીની વાસ ઊરાડતો બંધ રહે.

ડાહીકાકી : તે અભેરામ વેરે મારાં કાકીસાસુની બહેનના
વિવાહ થયેલા.

ઝનુભાઈ : પણ ડાહીકાકી ! એ અભેરામ તો સીત્તેર
વરસે કુંવારો જ મરી ગયેલો.

ડાહીકાકી : હા, પણ પછી એ વિવાહ તૂટી ગયેલા.

મોંઘીભાભી : (મીઠું હસીને) તે કાંઈ થોડું આદેનું
સગું ગણાય ?

ડાહીકાકી : પણ બહેન, હવે એવાં સગાં ગણે છે કેણુ ?

શિવશંકર : ઝનુભાઈ સાહેબ ! આપ, છનમુખરામજી
વગેરે પાસેના ઓરડામાં ચાલશો ?

ઝનુભાઈ : હારે મહેરબાન, ચાલો.

[શિવશંકર, ઝનુભાઈ, છનમુખરામ
નય છે. ગોરોના શ્લોકો ગાજી ઉઠે છે.
બીજાં બધાં થોડી વાર શાંત થઈ નય
છે. શ્લોકો પૂરા થતાં થાળી ઉપર વેલણુ
ટીપાય છે. શરણાઈ, ચોઘડ મોટી
અવાજે શરૂ થઈ પાછાં શાંત થાય છે.
ચાર પાંચ યુવતીઓ મંગલાષ્ટક ગાય છે.

વાક્યે અર્થ વસે, સુગંધ સુમને, હૈયે હસે ચેતના,
નેને નેહ લસે, મુખે સ્મિત વસે, સૌંદર્ય સતપ્રેમમાં;
જ્યોત્સ્ના ચંદ્ર વિશે, સુરશ્મિ રવિમાં, સંધ્યા વિશે લાલિમા,
આનંદે તનમન તથા વિપિનના ગેહે લસે સર્વદા.

જે પ્રેમી હૃદયો ઉગ્મળા જગને, પ્રેમ સ્વરૂપે વસે,
અંગાંગે સુકુમાર સુંદરીતણા લાવણ્યથી જે લસે;
જ્યોત્સ્નાપુંજ વિશે બની રસસુધા, જે હાસ મીઠાં હસે,
તે કૂટસ્થ, અનસ્ત જ્યોતિ અરપો, માંગલ્ય આ યુગમને.

[યુવતીઓ માલ્યરાં તરફ પુષ્પવૃષ્ટિ કરે છે.

નરહરરામ : (પાન બનાવીને તખીયતથી ખાતાં) મને ચિંતા રહેતી હતી કે ઉપ્યુટી કલેક્ટરને લાંબો વરઘોડો એટલે ટાઈમ સચવાવાનો નથી. પણ બધું ટાઈમસર પતી ગયું; કેમ, ડાહ્યાભાઈ ? જાણે જી. ટી. એમ. ની સ્પેશ્યલ !

નાનુભાઈ : હારે હા, સાહેબ, માત્ર પોણા ત્રણ કલાક મોડું થયું.

વેણીગવરી : તે પોણા ત્રણ કલાક મોડું થયું તેમાં થઈ શું ગયું ? કોઈ ભિખારીને લાંબો વરઘોડો નહોતો નીકળવાનો કે તાંસાંવાળા આવ્યા ને ઝપ કરતો વરઘોડો નીકળ્યો !

ડાહ્યાભાઈ : નાનુ ચીમટી ! જરા બહાર નીકળીને સાજન-માજન જોવું હતું તો ખબર પડત.

સેવકલાલ : હા હા હા ! બરાબર કહ્યું, રાજા ! છેલ્લાં પચાસ વરસમાં આવો વરઘોડો સૂરતમાં નીકળ્યો હોય તેવું જાણ્યામાં નથી !

સનમુખ : અરે મહેરબાન, આટલાં વરસ થયાં પણ તમારી ફેંકવાની ટેવ ગઈ નહિ. સાંખેલા કેટલા હતા ?

નરહરરામ : પાંચ હતા, કેમ વાર ?

મોંઘીલાભી : પાંચ હતા ? મેં તો ચાર ગણ્યા હતા.

કમળ : વરરાજને પણ સાંખેલામાં ગણતા હશે !

નાનુભાઈ : અને પાછું પહેલા સાંખેલા આગળ તો વાળું પણ નહતું; માત્ર તાસાં જ હતાં.

ડાહ્યાભાઈ : સાંખેલાની સંખ્યા ઉપરથી જ વરઘોડાની કિંમત થતી હોય તો તો પછી પેલા ધના ઝખડને ત્યાં પચાસ સાંખેલાનો વરઘોડો નીકળેલો.

ડાહીકાકી : જોયેલું હોય તો જાણે કેની !

નરહરરામ : આપણે ત્યાંના સાજનમાજન જેવું કોઈ લાવે તો ખરો.

સેવકલાલ : ખાસ્સા હજાર—દોઢ હજાર પરન્યાતીલા હશે.

સનમુખ : વાહરે રાજ, વાહ ! દોઢ હજાર ! એમ કહી કહીને તો અમારા શિવુકાકાને તમે લોકોએ ગભરાવી મૂકેલા તે બે હજાર નાળાએર મંગાવી રાખેલાં. કાલે મજૂરી ખરચીને તેમાંથી અઢારસો નાળાએર પાછાં મોકલવાં પડવાનાં.

નાનુભાઈ : તું શું કહે છે ? માત્ર બસો જ ખપ્યાં ?

સનમુખ : ત્યારે બીજું શું વળી ? હું હિસાબ લઈને નીકળ્યો કેની. તેમાં ય થોડાં તો ન્યાતીલા પડાવી ગયા.

કમળ-નાનુભાઈ : હા હા હા ! એ તો એમ જ ચાલે.

વેણીગવરી : એટલું બધું હતું ત્યારે ખીજા સારા વહેવાઈ શોધવા હતા ને !

ડાહીકાકી : દયા કરીને નમાઈ છોકરીને ઠેકાણે પાડી તેનો આ નતીજો.

મોંઘીભાભી : હું અં હું અં ! વેણીબહેન, ડાહીકાકી ! તમને આવું શોભે ? જુવાનીયાં ગમે તેમ બોલે તે તમારે કાને ધરવું ન જોઈએ. તમારે તો શિવુભાઈ સામું જોવાનું.

પ્રેમકોર : એટલે જ તો આ મોંઘે મુમકી બાંધીને બેઠાં છીએ. નહિ તો કાઠની તાકાત શી કે ગાળ દઈ જાય !

નાનુભાઈ : અરે વાહરે પ્રેમકોરભાભી ! તે તમને ગાળો કાણે દીધી ?

સનમુખ : એ તો નરહરરામજી અને સેવકલાલજી ટાઢા પહોરની ઉડાવ્યે રાખતા'તા એટલે જરા બોલવું પડ્યું.

નરહરરામ : હું હું હું ! અરે સનમુખ, તું એમાં નહિ સમજે. તું હજી નાનો છે. અમારે જી. ટી. એમ. ડૉબ્સન સાહેબ હતા તેના હેડ ક્લાર્કમાં પેલો જમનાદાસ ડી. હતો. તમે તો ઓળખો કેની, સેવકલાલજી ?

સેવકલાલ : (તપખીરનો સડાકો લેતા) હારે હા, રાજા, ઓળખ્યો - પેલા ઇન્દ્રિયાશંકર જોશીનો પડોશી.

નરહરરામ : એ ઇન્દ્રિયાશંકરને ત્યાં હું ને જમનાદાસ રોજના બેસવા બિઠવાવાળા, સમજ્યો, નાનુ ?

નાનુભાઈ : હાજી, સાહેબ.

સેવકલાલ : એ ઈચ્છાશંકર જોશીનો જોટો આજે નહિ મળે જો !

નરહરરામ : અને એ જમનાદાસ જેવા હેડક્લાર્ક અને ડૉબ્સન જેવા જી. ટી. એમ. બી. મળવાના કે ?

હસમુખલાલ : ના રે ના, સાહેબ, એ જમાના ગયા.

મોંઘીભાભી : સાપ ગયા ને લીસોટા રહી ગયા, ભાઈ.

ડાહીકાકી : એ જમાનાનું તો શું કહેવું ? મારા કાકા-સસરાના સસરા દામુભાઈ લાખીઆને ત્યાં સાંજ પડે ને બહારનાં પચીસત્રીસ ભાણું તો મૂકાય જ. કુટુંબમાં પણ ખાસ્સાં પોણોસો માણસ અને ઘી-તેલનાં તો ટાંકાં હતાં ટાંકાં ! એમણે તો ખવડાવી જાણેલું.

સનમુખ : હા હા હા ! અને ડાહીકાકી ! ખવડાવવામાં ને ખવડાવવામાં એવા ખલાસ થઈ ગયા કે ઘરની ભીંત પડી ગઈ તેને સાત સાત વરસ થઈ ગયાં પણ સમરાવવાના કોઈ પાસે પૈસા નથી.

સેવકલાલ : એમ પણ હોય. અહદશા કરાવે છે તે કોઈ બીજું કરાવતું નથી. ઈચ્છાશંકર જોશી તો વારંવાર કહેતા કે કોઈ લખેસરી બીખ માગતા થઈ ગયા તે અહદશાને લીધે.

નરહરરામ : અરે રાજા, આપણા પેલા પરભુરામ એસ. તો જ દાખલો હતો ને; સૂરતમાં વીસ વરસ કોચીંગ કલાર્કમાં જ. મહીને ત્રણસો ચારસો રૂપિયા સહેલાઈથી ગળવામાં સેરવતો. એક વખત છ આનાની ચોરીમાં એ પકડાયો અને ચોવીસ

કલાકમાં એ સસપેન્ડ થયેલો. તે વખતે હું પારડી ડી. એસ. એમ. માં.

[બેએક છોકરી અને એકાદ છોકરો આઈસક્રીમ લાવે છે.

સેવકલાલ : ઓહોહો ! આજ તો આઈસક્રીમ છે કે શું ?

પ્રેમકોર : હું ? મસાલાવાળું દુધ ઉડાવી દીધું ?

વેણીગવરી : મસાલાવાળા દુધ કરતાં આઈસક્રીમ સોંધું પડતું હશે.

ડાહ્યાભાઈ : વેણીકાકી ! ઠીક ચેતી ગયાં. આઈસક્રીમમાં તો ગમે તેવું દૂધ ચાલે કેની. એક તો સસ્તું અને વળી પાછું સુધારાનું પગલું ગણાય.

મોંઘીલાભી : ડાહ્યાભાઈ, વહેવાઈ ગરીબ હતા એ તો આગળથી જાણતા હતા ને ? જે મળ્યું તે ચલાવી લઈએ.

ડાહીકાકી : ચલાવી તો લઈએ જ છીએ ને. શાલ ઓઢવા આવ્યા ત્યારે કમમાં કમ તમે પચીસ નામ કાઢી નાખ્યાં, પણ એક શબ્દ અમે મોંમાંથી કાઢ્યો હતો ?

મોંઘીલાભી : તમારે તો છોકરી અને શિવુકાકા સામું જોઈને ચાલવાનું છે, કેમ. નરહરકાકા ?

નરહરરામ : (આઈસક્રીમનો સપાટો લગાવતાં) હેં હેં હેં ! ખરું બોલ્યાં, મોંઘીલાભી, આ અમારો એ. ટી. એસ. ડીગસન સાહેબ - આ એને ત્રણસો ને પાંસઠ દહાડા આઈસક્રીમ જોઈએ ને જોઈએ જ.

સેવકલાલ : અને નરહરરામજી, આઈસક્રીમમાં પણ ગુણ

છે હોં ! છેક નાખી દેવા જેવું નથી જો; હા, રાજા; પેલા કોટસફીલના જોશી - તમે ઓળખો કેની - જેણે આપણા સનમુખરામજીના વિવાહ કર્મ છોકરી જોડે થવાના હતા તે વિવાહ પહેલાં છ વરસ અગાઉ કહેલું તે—

વેણીગવરી : તે એમાં ગુણુ ભરેલા છે તેટલા માટે તો વહેવાઈ આજે મસાલાવાળા દુધને બદલે આઈસક્રીમ પીરસે છે.

નાનુભાઈ : પણ વેણીકાકી, હું પૂછું કે આઈસક્રીમ ક્યું એમાં અમે ગુનોહ શો કરી નાખ્યો ?

ડાહ્યાભાઈ : ત્યારે શું આપણા બાપદાદા આજ વરસો થયાં મસાલાવાળું દુધ કરતા હતા તે ગમેડા હતા ?

મોંઘીભાભી : તમે બધાં અમર્યાં વાતનું વતેસર શા માટે કરતાં હશો ? આ ગરમીના દહાડા છે તેમાં ગરમ દુધને બદલે હું આઈસક્રીમ ટીક લાગશે એમ ધારીને શિવુકાકાએ આઈસક્રીમ કરાવ્યું. એને ભૂલ ગણવી હોય તો ભૂલ ગણો. અમે માફી માગીએ છીએ.

ડાહીકાકી : આવડી ટીચકી થઈને આમ મોટાંની સામે ચરડ ચરડ બોલતાં શરમાતી નથી ? અમે છોકરો પરણાવવા આવ્યાં છીએ, સમજી કેની ? અમે તો બોલવાનાં ને હરગીઝ બોલવાનાં.

સનમુખ : અત્યારમાં બે ડાખ્યા તો ઉપડી ગયા અને હજી આઈસક્રીમના નામની પીટ શું પાડતાં હશો !

ડાહ્યાભાઈ : કરકસર માટે આઈસક્રીમ કરવું અને પાછો શાહુકારીમાંથી હાથ નથી કાઢવો !

નાનુભાઈ : અલ્યા ડાહ્યા ડુંગળી ! બચ્ચા, બોલ તો ખરો કે છેલ્લાં પૈસા ખરચીને કઈ સાલમાં આઈસક્રીમ ખાધેલું ?

ડાહ્યાભાઈ : ખખરદાર ! ફાસ્ટ જાય છે કે ?

વેણીગવરી : પહેલેથી એટલું કહી દીધું હોત કે દુધ અમને પોષાય તેમ નથી માટે આઈસક્રીમ કરીએ છીએ તો પછી અમારે બોલવાપણું રહેત નહિ.

પ્રેમકેાર : હા, આ તો ભિખારી વઘા કરવી અને પાછી હેંશિયારી બતાવવી.

મોંઘીભાભી : કમળ ! મેં શિવુકાકાને પહેલેથી નહોતું કહ્યું કે આઈસક્રીમની વાત જવા દો. છાણુના દેવને તો કપાસીયાની આંખ જ જોઈએ. એમને તે વળી આઈસક્રીમ શાં !

ડાહીકાકી : શું બોલી, મોંઘી ? છોકરી આપી છે તે ભૂલતી નહિ.

સનમુખ : ડાહીકાકી ! એમ બીવડાવવાના દહાડા ગયા. છોકરીને ઝાડ સાથે બાંધીને ડા'મ દેવાના અખતરા હવે કરશો તો જેલમાં જશો જેલમાં, સમજ્યાં ?

મોંઘીભાભી : પરણ્યા પછી વિપિનભાઈ આવાં ડોસાં ડગરાંની સામે પણ જોવાનો ખરો કે !

ડાહ્યાભાઈ : તમે કેને કહો છો ?

સનમુખ : હવે બેસને, ડુંગળી ! આ ડાહીકાકીને હું કહું છું, સમજ્યો ?

ડાહ્યાભાઈ : મારી કાકીને તું કહેનાર કેણુ ?

વેણીગવરી : ભાઈ, જવા દે, વહેવાઈઓ તો ખાનદાની બતાવે છે ખાનદાની.

મેાંધીભાભી : વેણીબહેન, આ તમે અને આ તમારાં ડાહીકાકીની સાત પેઢી ખાનદાની બતાવતાં આવ્યાં છો તે કહેતાં હો તો પોથી ઉકેલું.

[તકરાર ઉઘ થઈ જાય છે. કન્યા તરફથી સનમુખ સોગટી અને નાનુભાઈ ચીમટી અને વર તરફથી ડાહ્યાભાઈ ડુંગળી લગભગ હાથોહાથ આવી જાય છે. બધાં જ ઘાંટાઘાંટ કરી મૂકે છે. એ સાંભળીને ઝનુભાઈ તથા શિવુભાઈ દોડયા આવે છે.]

ઝનુભાઈ : (પ્રચંડ અવાજે) શું છે શું ? શરમ નથી આવતી ?

ડાહ્યાભાઈ : ઝનુભાઈ સાહેબ, આપ અમારા ઉપર નાહકના તપી જાઓ છો. ક્યારના આ લોકો ફાવે તેમ બોલે છે અને છેવટે તો આપણાં ડાહીકાકીને પણ દેવાય તેટલી ગાળો દીધી.

ઝનુભાઈ : ઓ હો હો ! આપણી ડાહીકાકીને વહેવાઈએ ગાળો દીધી અને તે એમણે મૂગે મોંયે સાંભળી લીધી ! બહુ થયું ભાઈ, બહુ થયું. અને સનમુખ ! નાનુ ! શિવુભાઈને ત્યાંના થઈને એમને ત્યાંના જ લગન બગાડવા બેઠા છો ?

સનમુખ : પણ મુરખી, શરૂઆત તો આમણે કરી.

શિવશંકર : ભાઈઓ, આપણી ખાનદાન કામમાં આવું થાય—

ઝનુભાઈ : અરે નામ બાળોની એમની ખાનદાનીનું ! આટઆટલી ખાનદાની રોજ જોઈએ છીએ છતાં, શિવુભાઈ, તમને ખાનદાન કામનો મોહ છૂટતો નથી તો !

વેણીગવરી : પણ ઝનુભાઈ, સામા પક્ષે એટલું તો સમજવું જોઈએ કે એમણે છોકરી આપી છે તે એમના હાથ નીચા.

ઝનુભાઈ : ઘરડાં પણ ન સમજે ત્યારે કહેવું કાને ? વેણીબહેન, છોકરા છોકરીનો વિચાર હવે છોડી દો. એક પાંચ વરસ પછી વિપિન પરણ્યો હોત ને તો લગનને દહાડે કે લગન પછી જ તમને ખજર પડત કે ભાણે પરણવાનો છે કે પરણી ગયો !

નરહરરામ : સત્તર વાતની એક વાત કહી નાખી જો, મુરખી ! અમારા હોપસાહેબ જી. ટી. એમ. હતા કેની - તે હોપસાહેબ આજ પ્રમાણે સરકયુલર કાઢે. એમાં પછી કાંઈની અપીલ હોય જ નહિ.

સેવકલાલ : હું હું હું ! અમારે સગરામપરાનો જોશી તો જ્યારે ને ત્યારે એક જ વાત કહે કે ઝંઘડાનું મૂળ જ બાળો !

ઝનુભાઈ : હવે આ બધી ડહાપણની વાતો સૂઝે છે ત્યારે આ ધીંગાણું થવા કેમ દીધું ? અને સનમુખ ! યાદ છે કે ચાર ચાર વરસ થયાં ધરના ખીચડા ખાતા હતા તે આ છનમુખભાઈએ ઠેકાણે પાડ્યા ?

મોંઘીલાભી : ઝનુભાઈ, એ તો હોય. લગનમાં તો એમ જ ચાલે. રસોડાનાં ચાર વાસણ ભેગાં હોય તે ખખડે પણ ખરાં. પણ એથી હેતભાવ કાંઈ થોડાં ઓછાં થાય છે !

અલી કમળ, શાંતુ, સુશીલા - ક્યાં ગઈ બધીઓ ? ચલો, લાવો તો આઈસક્રીમ - આ ડાહીકાકી અને વેણીબહેને તો ખાસ ખાધું જ નથી.

કમળ : હા, અને પાછાં ડાહીકાકી તો બેવડાં સગાં.

વેણીગવરી : મોંઘીલાભી, કહો કે નહિ કહો પણ ગરમીના દહાડામાં દુધ વાયકું પડે.

ડાહીકાકી : એ મોંઘીના કારભાર હોય ત્યાં ભૂલ હોય જ નહિ. લાવ બહેન લાવ, આપણે બધાં આમ ભેગાં મળીને ક્યારે આઈસક્રીમ ખાવાનાં હતાં જે.

સેવકલાલ : આપણે પેલા મગન દાબડાને ત્યાંના લગનમાં મેં તૈયાર કરાવેલું તેને પણ આ આઈસક્રીમ તો આંટી જાય જો ! લાવ દીકરી, મને પણ આપ અને નરહરરામજીને પણ આપ. દીકરી, તું તો બહુ મોટી થઈ ગઈ, વાર - ઓળખાય પણ નહિ !

નરહરરામ : હા રે, રાજા, છોકરી ને ઉકરડા વધતાં વાર નહિ લાગે, મહેરબાન !

સનમુખ : સાહેબો, વખત થવા આવ્યો છે - ગાડીનું કાંઈ કીધું કે ?

સેવકલાલ : હા સાહેબું, એ તો મગજમાંથી ખસી જ ગયેલું.

હસમુખલાલ : સેવકલાલજી, તમારા મગજમાંથી ખસી જાય, પણ હું ભૂલું એમ નહોતું; પણ આ તો હસમુખભાઈ એમ કહેતા હતા કે વહુવર ચાલતું જ લઈ જઈશું, રાતના ગાડીનાં તોફાન શાં ?

નરહરરામ : હું ! ખરેખર ? છનમુખભાઈ એમ બોલેલા ? વાર, એ પણ ઠીક; આ તો જાણે ડી. ટી. એસ. ઇન્સ્પેક્શન પર જાય એને સલૂન જ નહિ !

વેણીગવરી : આ તે લગન માંડીને બેઠાં છે કે ભવાઈ ?

હસમુખલાલ : લગન છે કે ભવાઈ તે તો તમે મોટરાંઓ જાણો. આ તો છનમુખભાઈ કહેતા હતા ને મેં સાંભળેલું. નહિ તો હું ગાડી ન લઈ આવત !

સેવકલાલ : પણ છનમુખભાઈ પરણેલા તે વખતે તો ચાર ઘોડાની ચોકડી આવી હતી. હું એમનો સસરો તે એટલું તો જાણું ને ! મેં જ એની ગોઠવણ કરેલી. નરહરરામજી ! તમને તો યાદ છે ને ? પેલા મોહન માટલીને ત્યાંની જ મંગાવેલી.

નરહરરામ : અરે રાજા, મને યાદ નહિ હોય ? ગાડી મોહન માટલીની અને ઘોડા જાફરશેઠને ત્યાંના. જાફર શેઠને ને અમારે તો ધર જેવો ન્યાતો. રોજની રૂની ગાંસડી ચઢાવવાની હોય ને.

ડાહ્યાભાઈ : પણ સાહેબો, એ મોહન માટલી અને જાફરશેઠ બંને હવે તો ખલાસ થઈ ગયા છે.

સેવકલાલ : તે જાણે, હું હું હું, એમના બાપનું આપણે દેવું કર્યું હોય ને ! મંગાવવી જ હોય તો ગમે ત્યાંથી બીજી પચાસ ગાડી હાજર કરે.

વેણીગવરી : અરે એમાં મોટી વાત શી ! છનમુખભાઈને તો લગન કરીને બહાર ગામ ચાલ્યા જવું છે, પણ આપણે તો અહિં રહેવાં છે અને નાક લઈને ફરવાં છે; તે કાંઈ ગાડી વગર વહુવર લઈ જવાવાનું હતું !

હસમુખલાલ : પણ સાહેબ, ત્યારે મંગાવી લ્યો ને.

સેવકલાલ : હા, મુરખી, હા, એ જ કરીએ છીએ ને. પણ તમને બધાંને તો ‘ચઢ ચૂલા ખાઉં’ જેવું ફરવું છે તે કેમ ચાલે? અરે સનમુખ, સલાબતપરાવાળા કાસમશેઠની ગાડી કેવી? સૂરતમાં એની જોડી નહિ મળે જો. સાત વરસ પહેલાં, પેલા મગનલાલનો છોકરો પરણેલો ત્યારે મેં લાવી આપેલી—આખું સૂરત ગાંડું થઈ ગયેલું.

સનમુખ : સાહેબ, એ દહાડા ગયા. એમને ત્યાં હવે ઘોડા નથી.

સેવકલાલ : હેં! શું બોલે છે? ઘોડા નથી? પણ પેલા અબલખની જોડી હતી ને!

સનમુખ : હું સાચું કહું છું, મહેરબાન, એક વખત હતી—આજે નથી.

સેવકલાલ : કુછ ફીકર નહિ; એમ સેવકલાલ મુંઝાય તેમ નથી. ગાડી તો છે ને? ગાડી હોય તો ઘોડા તો ગમે ત્યાંથી મળશે.

ડાહ્યાભાઈ : પણ કેને ત્યાંથી?

સેવકલાલ : હં અં, તે જો ને; નાનુભાઈ! રાંદેરમાં પેલા રજખઅલીશેઠને ત્યાં બે ફર્ટકલાસ ઘોડા છે—હેં, ના, એમને ત્યાં એક જ ઘોડો છે. પણ તે તો જાણે સમજ્યા; નાણાવટમાં છગન લાલને ત્યાંથી બીજો ઘોડો લઈ અવાય. મારું નામ લ્યો તો અરધી રાતે એ લોકો ના નહિ પાડે.

હસમુખલાલ : પણ—પણ સલાબતપરાવાળા કાસમશેઠની ગાડી, રાંદેરમાંથી રજખઅલીશેઠને ત્યાંનો એક ઘોડો, નાણાવટ-

માંથી છગન લાલને સાંથી બીજો ઘોડો - હું અં, સમજ્યા; છતાં સામાનનું શું ?

સેવકલાલ : તમારા લોકોની પંચાતી જ એ છે ને ! હાડકાં આખાં, નહિ તો બીજું શું ? પેલો માંકો મદારી પરણ્યો - સત્તાવીસ વરસની વાત - રાજ, તે વેળા આત્મારામ ભૂખણને સાંથી હું સાડાત્રણ હજાર રૂપિયાનો સામાન જતો લઈ આવ્યો હતો. પણ આ તો હવે બધા સુધારાવાળા થઈ ગયા એટલે ટાંટીઆ ધસતા જ પરણ્યા જવાના ! નસીબમાં હોય તો વાપરે કેની. અરે, મને આગળથી કહ્યું હોત તો પેલા અંબુ અક્કડની ચાર ઘોડાની ચોકડી જ હાજર કરી દેત ને, અને ઉપર આપણો પેલો કાસમ હાંકનાર; પછી જોઈ લ્યો ઝપાટો !

નરહરરામ : પણ રાજ, એ કાસમને મરી ગયાને આજ પાંચ છ વરસ થયાં. તે વખતે હું સૂરતમાં જ ડી. એસ. એમ. માં.

સેવકલાલ : હા હા હા ! તે રાજ, જાણે હું જ નહિ જાણતો હોઉં ! આ તો વાતની વાત, રાજ !

[એક મુસલમાન નોકર દાખલ થાય છે.

સેવકલાલ : ઓ હો હો ! લ્યો, આ શકુર જ આવ્યો ને; તમે બધા નાહકની બૂમો મારીને મને બધું ભૂલાવી દીધો છો. આ પેલા ચંપક ચકલી ને ત્યાંનો ગાડીવાળો. એ આવડો હતો ત્યારનો હું એને ઓળખું. કેમ અલ્યા શકુર ! ચંપકલાલજી આહિં છે કે હુમ્મસ ?

નોકર : સાહેબ - સાહેબ, માંડે નામ શકુર નથી - માંડે નામ તો મામદ છે અને હું ચંપકલાલ શેઠને ત્યાં નોકર નથી પણ દમનલાલ શેઠને ત્યાં છું.

સેવકલાલ : હું હું હું ! તે હવે જાણે હું તારા શેઠ દમન દગડુને નહિ ઓળખું તેમ ? ભરૂચમાંથી ડિસ્ટ્રિક્ટ માજિસ્ટ્રેટમાંથી રીટાયર થયેલા.

હસમુખલાલ : ના, મહેરબાન, ના; દમનલાલ તો જુવાન છે અને આપણા વિપિનભાઈ જોડે કાલેજમાં હતા.

નરહરરામ : હા હા, સેવકલાલજી, તમે ઓળખ્યો નહિ ? પેલા છગન દેડકાનો એ છોકરો અને —

હસમુખલાલ : હવે માફ કરોની, મુરખી, એ દમનલાલના આપનું નામ મનોરદાસ છે અને આ નોકર દમનલાલની નાની બેબીને લેવા આવ્યો છે.

સેવકલાલ : એ તો હવે સમજ્યા ! પણ ત્યારે હવે રાંદેર કોણ જાય છે, સલાબતપરે કોણ જાય છે અને નાણાવટમાં કોણ તપાસ કરે છે ? એટલું તમે પતાવો એટલામાં સામાનની ગોઠવણ તો હું કરી નાખું છું.

ઝતુભાઈ : સેવકલાલજી, એ રાંદેર, સલાબતપરે કે નાણાવટમાં કોઈ જતું નથી ને કોઈને જવાની જરૂર નથી. વહુવર બેચાર દિવસ પછી કાઢવાનો વિચાર નથી પણ હમણાં જ લઈ જવું છે. વિપિન અને તનમન પગે ચાલતાં ચાલ્યાં જશે, સમજ્યા ?

નરહરરામ : હા રે ઝતુભાઈ સાહેબ, ધર આધું પણ ક્યાં છે ?

સેવકલાલ : ઉત્તમ વિચાર કીધો, રાજા; આજકાલનાં છોકરાંઓને તો પગે ચાલવાનો શોખ, જો !

[બધાં બઠવાની તૈયારી કરે છે.

શિવશંકર : ઝનુભાઈ સાહેબ, વેણીબહેન, બોલ્યુંચાલ્યું માફ કરજો. ભૂલ તો ઘણી એ થઈ હશે પણ એ બધી તમે નભાવી લીધી એ તમારી ખાનદાની. (ગળગળા થઈ નય છે.) ઝનુભાઈ, મારી તનમનને આજથી હું તમને બધાંને સોંપું છું.

ઝનુભાઈ : શિવુભાઈ-શિવુભાઈ, હિંમત રાખો. તમારી તનમન છનમુખભાઈને ત્યાં દુઃખી થાય તો હું જવાબદાર; જરા ફીકર કરશો નહિ.

[ભારે ઘોંઘાટ મચી રહે છે. બધાં વિદાય લે છે. વિદાય લેતાં લેતાં વરરાજના પક્ષની કેટલીક સ્ત્રીઓ ગાય છે.

“અમે ઇંડરીઓ ગઠ જીત્યાં રે, આનંદ ભયો.
અમે આવ્યાં તે વહુવર લેવા રે, આનંદ ભયો.
લોક કહેતા છનમુખરામ જૂઠા રે, આનંદ ભયો.
એ તો દીકરો પરણાવીને ઊઠ્યા રે, આનંદ ભયો.
લોક કહેતા શિવશંકર સાચા રે, આનંદ ભયો.
એ તો દીકરી પરણાવીને નાઠા રે, આનંદ ભયો.”

[છેલ્લી કડીઓ ગાતાં ગાતાં વરપક્ષનાં ચાલ્યાં નય છે. કન્યા પક્ષની થોડીક સ્ત્રીઓ રડમસ અવાજે ગાય છે.

“માંડવે ફટક અજવાળાં કે દીવડી કયાં ગઈ રે,
આવ્યો ઉતો નગર ધૂતારો કે દીકરી કયાં ગઈ રે;
માંડવે ફટક અજવાળાં કે દીવડી કયાં ગઈ રે,
આવ્યો ઉતો કાયસ્થ મોહોલ્લાનો ચોર લાખેણી
લાડી લઈ ગયો રે.”

પડે પડે છે.

દશ્ય : છઠું

મિલન

વિપિનનાં લગ્ન નિર્વિધ્ને થઈ ગયાં
છે. બે ત્રણ દિવસ બીજા કાર્યક્રમ
થયા તે પછી વિપિનને ઘેર ગરબા
રાખવામાં આવ્યા છે. તેજ રાતથી
વિપિનનું પરિણીત જીવન શરૂ
થવાનું હતું એટલે ગરબામાંથી દસેક
મિનિટ જોડેલા સમય પણ પોતાને
પત્ની મળે એવી ગોઠવણ વિપિને
પોતાની બહેન નિર્મળા જોડે
કરેલી છે.

: સ્થળ :

વિપિનનું ઘર

: સમય :

રાતના સાડા દસ

દ્રશ્ય : છઠું

મિલન

[વિપિન ચીઢવાયેલો પોતાના ખંડમાં બેસે છે; બેસીને કંટાળે છે એટલે બીઠીને આંટા મારે છે. બહારથી ગરબાનો અવાજ આવ્યા કરે છે.

વિપિન : આ તે કાંઈ રીત છે ! આજે ગરબા વગર શું અધૂરું લાગતું હતું ? કેણુ જાણે ક્યારે આ ગરબા પૂરા થશે અને પછી કાકા - કાકી અને નાના - નાનીનાં ટાણલાં વળી કેણુ જાણે કેટલો વખત લેશે ? બાપાજી ઘરમાં નથી અને બાનું બિચારીનું તો સાંભળે જ કેણુ ? પરણું હું અને મહાલવાનો લહાવો બીજાંને જોઈએ. લગન થઈ ગયાને ત્રણ દિવસ થયા પણ તનમન સાથે પૂરી ત્રણ મિનિટ પણ મેં વાત કરી નથી. પણ હા; આવી ગરીબડી છતાં પણ બા જો વયમાં ન હોત તો તો આ બધાં સગાંઓ હજી બીજા આઠ દિવસ અમને નિરાંત વળવા ન દેત. પણ નીમુ હજી કેમ આવી નહિ ? ફિશિયારી તો બહુ મારતી હતી કે ગરબા ચાલતા હશે તે વખતે તનમનને હું પાંચ - દસ મિનિટ

પણ જરૂર આહિં લઈ આવીશ. પણ એ ક્યાં છે ? ન બની શકે એવું હોય તો એણે આવીને મને ના તો કહેવી જોઈતી હતી ! આમ મૂખાની માફક ક્યાં સુધી હું આહિં એકલો બેસી રહું ? પણ મને અત્યારે શી લાગણી થતી હશે તેનો એને વિચાર ક્યાંથી હોય ? એ તો પરણીને બેઠી છે ને ! ના ના, પણ નીમુ એમ ન કરે. એને લાગ નહિ મળ્યો હોય.

[અંદરથી અવાજ : વિપિનભાઈ !
વિપિનભાઈ ! બાધી ગયા ? કે કવિતા
લખવામાં પડ્યા છો ?

વિપિન : કોણ ? નિર્મળા ? ત્યાંથી શું ઘાંટા પાડે છે, બેવફૂર !

[નિર્મળા હસતી હસતી દાખલ થાય છે.

નિર્મળા : હું અં, હું બેવફૂર થઈ, ખરું ને ? તમારું કામ કરી આપવું, પકડાયાં તો વડીલોની ગાળ ખાવી અને પાછો 'બેવફૂર'નો ટાઈટલ મેળવવો ! આ આ આ લો, એ પણ કિસ્મતની કહાણી છે.

વિપિન : (બહેનના ખભા હલાવીને) તું ટાલ્યલાં જવા દેની, તારી આજ પંચાતી છે.

નિર્મળા : તો પછી મારી સાથે કામ શું કરવા પાડો છો ?

વિપિન : અરે મોટી બહેન, મારી ભૂલ થઈ; બસ ? પણ તું બોલની, બોલની, તેં શું કર્યું ?

નિર્મળા : 'બોલની, બોલની'; પણ શું બોલું તે તો કહે; અને શું કર્યું ? મેં ગરબા ગાયા.

વિપિન : (ઢીલો થઈને) દરેક બાબતમાં અને દરેક વખત

તારી મશ્કરી જ પૂરી થતી નથી. ખીજી વાત ન કરવી હોય તો માફ કર, જા આહિથી.

નિર્મળા : એમ, ચાલી જાઉં ? ત્યારે તનમનભાભીને અત્યારે મળવું નથી ? ઑલ રાઈટ, આ ચાલ્યાં.

[નિર્મળા જવાનો ડાંળ કરે છે.

વિપિન : (એને પકડીને) તું તે માણસ છે કે કોણ ? વાત સીધી કરને—એ—એ—તનમન આવી છે ?

નિર્મળા : એ—એ—તનમન આવી છે. એ જો ન આવી હોત તો હું તારી સાથે આ લમણાઝીક કરવા આવત શું કરવા ? એ પણે ઊભાં—માન માગે છે.

[નિર્મળા અંદર જઈને તનમનનો હાથ પકડીને ખેંચી લાવે છે.

નિર્મળા : લો મારા મુરખી વિપિનભાઈ, આ તમારાં તનમન, પણ જો જો હોં; પાંચ—સાત મિનિટથી વધારે વખત થયો તો ત્રણે જણનો ખોરકૂટો વળી જશે. સમજ્યા કે મારા વિપિનભાઈ! સમજ્યાં કે મારાં તનમનભાભી !

[નિર્મળા જાય છે. વિપિન અને તનમન થોડી વાર મૌન સેવે છે.

વિપિન : અંચ—તનમન, કેમ બોલતાં—બોલતી નથી ?

તનમન : શું બોલું ?

વિપિન : તારી તબિયત કેમ છે ?

તનમન : સારી છે, પણ મારી તબિયતને શું થયું હતું ?

વિપિન : ના ના, કશું થયું નહોતું—પણ—પણ આ તો, હેં હેં હેં ! લગનને દિવસે તું ગાડીમાં રડી પડી હતી, ખરું ને ?

તનમન : હા, રડેલી તો ખરી. બાપાજીને એકલા મૂકીને આવવું પડે એટલે રડવું તો આવે જ ને; અને પાછું અળાપ્યા લોકોમાં આવવાનું.

વિપિન : હું અળાપ્યો ? એમ શું બોલે છે ? તને વાંચવાનો શોખ છે ?

તનમન : હા; પણ છાપેલું-લખેલું નહિ.

વિપિન : હેં ! લખેલું નહિ ? ત્યારે-ત્યારે તો હું કાગળો લખું તે તને વાંચવા નહિ ગમે ? તું વાંચશે નહિ ?

તનમન : નહિ કેમ વાંચું ! વાંચીશ અને વાંચવા ગમશે પણ ખરા; પણ લાંબા હોય તો તો ખરેખર કંટાળો જ આવે.

વિપિન : તને ત્યારે ખબર જ લાગતી નથી; કેટલાંક તો સાઠ સાઠ પાનાના કાગળો લખે છે.

તનમન : તો તેવીને પરણવું તું.

વિપિન : જરા જરામાં તું ખોટું શું લગાડે છે ! આ તો અમસ્થી વાત છે. તેં લાંબામાં લાંબો કાગળ કેવડો લખેલો ?

તનમન : એક વખત મારી બહેનપણીને બે પાનાનો લખેલો. પણ તેમાં તો મારે પરીક્ષાના માર્ક જણાવવાના હતા એટલે એટલું પણ લંબાણ થયું.

વિપિન : તનમન, નિર્મળાના લગનમાં ન્યાત જમેલી તે તને યાદ છે ?

તનમન : એવું કાંઈ ભૂલી જવાય છે ?

વિપિન : તે વખતે તે રતાળુ રંગની ઝીણી રેશમી સાડી પહેરી'તી, ખરું કેની ?

તનમન : તે તો હવે બરાબર યાદ નથી; પણ — પણ —

વિપિન : પણ શું ? બોલ ને, શું ?

તનમન : તમને — જવા દો ને; તમને માફ લાગશે.

વિપિન : તારા કહેવાથી મને જરા પણ માફ નહિ લાગે; કહેને.

તનમન : તમને ગાયે માથું મારીને ગબડાવી પાડેલા તે બરાબર યાદ આવે છે. રડું રડું થઈ ગયેલું તમારું મોં હું હજી જોઈ શકું છું.

વિપિન : તમને બધાંને હસવાનું લાગે પણ એ તો મોટી ધાત ગઈ.

તનમન : એમાં ધાત શેની ને વાત શેની ! અને એ ગાય પણ ક્યાં હતી ? એ તો નાની વાછરડી હતી, પણ હશે. (હસીને) આપણે ક્યાં લડવું 'તું ? પછી મેં તમારી પાસે પાપડ માગેલા અને તે તમે છોલાયેલાં ઘૂંટણે પણ દોડીને લઈ આવેલા, તે પણ મને યાદ છે.

વિપિન : વચમાં ચાર ચાર છોકરીઓ સાથે મારો વિવાહ થવાનો હતો તે ઘોટાળાની તને ખબર છે ?

તનમન : તે ઘોટાળાની વાત તો આખી ન્યાત બાણુતી'તી. કાઈ 'વિપિનભાઈની ચોકડી' કહેતું તો કાઈ —

વિપિન : કેમ અટકી ગઈ ?

તનમન : ના ના, કહેવાય એવું નથી.

વિપિન : એમાં શું કહેવા જેવું નથી? તું શું કહેવા જતી હતી તે લે ને, હું કહું : મારું નામ 'ચાર ચિતાના વરરાજા' પડી ગયેલું.

તનમન : હા હા, એમ હતું તો ખરું. એ ગમે તે હો પણ મને તો પેલી ન્યાતના વખતથી જ એમ લાગેલું કે આપણે બે પરણવાનાં.

વિપિન : હૈં! ખરેખર?

તનમન : અને કહું? અમે બહેનપણીઓ અંદર અંદર વાતો કરતાં ત્યારે પણ જાણે કેમ આપણું નક્કી જ હોય એમ જ વાતો કરતાં.

વિપિન : જા જા, એમ તે હોય?

તનમન : હા હા, જરા જૂઠું બોલતી નથી. અને-અને મારી સંસ્કૃતની ટેકસ્ટમાં તમને બતાવીશ પણ ખરી કે પચીસ-ત્રીસ પાના ઉપર 'વિ' અને 'ત' એમ અક્ષરો પણ મેં લખેલા.

વિપિન : (ભિંમિવશ થઈને) તનમન, ખરેખર, તનમન, તું મને-હું તને એટલો ગમું છું?

તનમન : તે વિના મેં બાપાજી પાસે બે ત્રણ માગાંની ના પડાવી હશે!

વિપિન : તનમન, તું તો ખરેખર અદભૂત છે.

તનમન : હા રે, હમણાં તો અદભૂત લાગીશ અને બધું

ય લાગીશ. પછી તો મારા ઉપર હુકમ બગ્ગવતા થઈ જશે :
આ લાવ, ફલાણું લાવ, ઢીંકણું લાવ.

વિપિન : નહિ નહિ, એમ કોઈ દિવસ બનશે જ નહિ.
હા, તું મને હુકમ કરશે ખરી. ન્યાતમાં પાપડ મંગાવીને
શરુઆત તો તે કરી પણ દીધી છે.

તનમન : હુકમ નહિ કરો તો આવાં મહેણાં તો
મારશે.

વિપિન : તે તો હવે જોઈશું. પણ તનમન, તું મુંબઈ
ક્યારે આવશે ?

તનમન : તે હું કેમ જાણું ? તમે ધર રાખશો ત્યારે
કેની.

વિપિન : જેમ બને તેમ જલદીથી રાખી લઈશ.

[અંદરથી બહેનનો અવાજ આવે છે :
“વિપિન ! વિપિનભાઈ !” વિપિન
પાસે જઈ તનમનના હાથ પકડે છે.

વિપિન : તનમન, તનમન, તું મને હમણાં ચાહે છે
એટલી જ હમેશ ચાહ્યા કરશે ? હૈ, જવાબ દેની, તનમન !

તનમન : હા હા, એથી પણ વધારે; પણ હાથ છોડોને;
હમણાં નીમુબહેન અંદર આવશે.

[નિર્મળા અંદર ધસી આવે છે અને
બડબડાટ હસે છે.

નિર્મળા : તમારો બંનેનો વિચાર શો છે ? ત્યાં તો
બૂમાબૂમ થઈ રહી છે. અને જુઓ ભાભી, તનમનભાભી, અલી,

સાંભળની, બહેરી થઈ ગઈ છે? પેલાં બુઢાંઓ મારા અને તારા બાર વગાડી દેશે; હા, જુઓ, બાને માટે હિંગાષ્ટકની ટીકડી લેવા તમે માળ પર આવેલાં, સમજ્યાં? હ્યો આ ટીકડી, જઈને બાને આપજો—બધાં જુઓ તેમ.

વિપિન : પણ—પણ નીમુ—

નિર્મળા : હવે બેસની ડાહ્યો થતો. ખાસડાંના વરસાદ તૂટી પડશે તે વખતે સામા થવાની હિંમત તો રહેશે નહિ અને ‘પણ—પણ’ શું કર્યા કરે છે? ચાલ, તું પણ ચાલ—ગરબા ગવાય છે ત્યાં ગમે ત્યાં આઘો ગોઠવાઈ જજે. અને, ભાભી, યાદ રહ્યું કે? બાને ટીકડી આપવાનું ભૂલતાં નહિ.

[નિર્મળા બંનેને અંદર ખેંચી જાય છે.

પડદો પડે છે.

દશ્ય : સાતમું

પૂર્ણાહુતિ

ગરબા લગભગ પૂરા થઈ ગયા છે.
છેલ્લો એક ગરબો ગાવાનું મોટરો
કહે છે. એટલામાં મોટરોની ચાલાક
નજર નિર્મળા અને તનમનની
ગેરહાજરી પકડે છે બંને આવે છે.
ગરબો ગવાય છે. યુવતીઓના ગયા
પછી મોટરો માણેલા ઉત્સવને ફરી
વાર વાર્તાલાપમાં માણી લે છે.
તેઓ પણ જાય છે. માંગલિક
પ્રસંગની પૂર્ણાહુતિની પ્રક્રિયાને
લઈને સહજ ઉદ્ભવતી અસ્પષ્ટ
ગ્લાનિ મા, પુત્રી, પુત્ર અને પુત્ર-
વધૂને છાવરી લે છે. એ ગ્લાનિ
દૂર કરવાના ચત્નો નિષ્ફળ જતાં
બહેન બાલીને લઈ જાય છે. મા
હૈયાંની વેદના અચકાતી જીભે પુત્રને
કહે છે. મા-પુત્ર-ઉભયના આત્મા
ક્ષણભર એક થઈ જાય છે.

: સ્થળ :

વિપિનનું ઘર

: સમય :

રાતના અગીઆર

દ્રશ્ય : સાતમું
પૂર્ણાહુતિ

[મંગળા, પ્રેમકોર, વેણીગવરી, અનુભાઈ, નરહરરામ, સેવકલાલ વગેરે આમથી તેમ ગોઠવાયેલાં છે. પાન સોપારી ખવાઈ રહ્યાં છે. વચમાં વૃદ્ધો તંબાકુની માગણી પણ કરી રહ્યાં છે. આઠેક યુવતીઓ ગરબા ગાઈ ગાઈને થાકી ગયેલી અને રુમાલથી અને સાડીના છેડાથી પરસેવો લૂછતી ફરે છે, ધડીકમાં વિંગમાં જાય છે, ધડીકમાં પાછી આવે છે; અંદર અંદર ગુસપુસ કરતી હા હા ઠી ઠી પણ કરે છે.

વેણીગવરી : અલીઓ ! આટલામાં થાકી પણ ગઈ?

પ્રેમકોર : એ વાત જ જવાબોની; આપણા વખતમાં તો ગરબા મંડાયા એટલે સવારે પ્રભાતીયાં ગાઈને જ છૂટાં પડતાં.

અનુભાઈ : તે વખતે તો, પ્રેમકોર, ઘી અને દૂધ ઉપર

મારો ચાલતો અને હવે તો ચાહ, કોફી અને આઈસક્રીમ ઉપર જીવવાનું.

નરહરરામ : હારે રાજ, બરાબર કહી. અમારા જોનસન સાહેબની મડમને બારે દા'ડા આઈસક્રીમ જોઈએ. સલૂનમાં પણ આઈસક્રીમનો સંચો હાજર જ હોય.

વેણીગવરી : પૂર્ણિમા ! મેના ! બીજાં ન ગવડાવતાં હોય તો તમે એક ગવડાવી નાખો.

મંગળા : છેલ્લાં પાંચ છ દિવસ થયાં એક સરખા ગરબા ચાલે છે. ગાનાર ને ગવડાવનાર એકના એક એટલે થાકી ન જાય તો બીજું શું થાય ? બાકી આમાંથી કોઈ માન માગે તેમ નથી.

પ્રેમકેાર : મંગળા, તને જરા કહીએ છીએ એટલે ખોટું લાગી જાય છે પણ નાનાનું ઉપરાણું લઈને મોટાં ને તોડી પાડવાં એ ઠીક નહિ. પૂર્ણિમા ! સવારો સવાર ગરબા ગાતાં તો મેં તને હજાર વખત જોઈ છે અને આજે એક ગરબાને માટે આટલાં માન માગે છે ! તું, મેના, સુશીલા, તમારામાંથી કોઈ એક ગરબો ગવડાવી નાખો કે મોટાંનો ખોલ રહે.

વેણીગવરી : અરે એ તો નાચવું નહિ તેનું આંગણું વાંકું, બાકી - બે પાંચ ગરબા ગવાય તેમાં થાકી શાનાં જવાય ?

પ્રેમકેાર : પણ વેણીબહેન, આપણાં જ ક્યાં ઠેકાણાં છે તે બીજાં ને કહીએ !

વેણીગવરી : હા આ, એ પણ ખરું. તનમન ક્યાં છે ? નીમુ ક્યાં છે ?

પ્રેમકેાર : નીમુને તો મેં હમણા જોઈ'તી પણ તનમન-
તો તમે જાણો છો ને ! બીજે ક્યાં જવાની હતી ?

મંગળા : નાઅ રે, બંને હમણાં તો આહિ હતી; જય
ક્યાં !

વેણીગવરી : સાંભળ્યું, પ્રેમકેાર ! તનમનનું કેવું તણાય
છે તે ! મંગળા, તારી સાઠ વરસની મા મૂરખી નથી કે એમ
સાચું માની જાય. તું બોલી ત્યારે મારે કહેવું પડે છે:
ગામમાં જ્યાં ગરબા હોય ત્યાં વિપુભાઈ જાય અને આજે
ઘેર ગરબા છે ત્યારે ફરક્યો છે પણ ખરો ! એની પૂંઠે પેલી
ગઈ હશે.

પ્રેમકેાર : હી હી હી ! અગાડીની સંતલસ હશે.

મંગળા : ના ના, એમ નથી. વિપિનભાઈ હમણાં તો
આહિ હતો.

વેણીગવરી : ડાહી ના થા ડાહી. છોકરો અને વહુ
માથા ઉપર છાણાં થાપશે ત્યારે બધી યે ખબર પડશે.

અનુભાઈ : વેણીબહેન, આ તમે ને પ્રેમકેાર ઘેર સાસુ-
પણું કરી કરીને પરવારી રહ્યાં કે પારકે ઘેર કરવા નીકળ્યાં
છો ? જેમ જમાનો ફેરવાતો જાય તેમ આપણે પણ ફેરવાવું
જોઈએ.

સેવકલાલ : સાચી કહી મહેરબાન, જમાના જમાનાની
તાસીર જુદી. પહેલાં જોશીઓને પૂછ્યા વગર પાણી પણ કોઈ
પીતું નહોતું અને અત્યારે તો લગનમાં પણ કોણ એમનો
ભાવ પૂછે છે ?

નરહરરામ : રેલ્વેમાં પણ હવે ક્યાં અસલ જેવું છે ? પહેલાં તો ગમે તેટલી ભૂલ થાય તો કાંઈ નહિ. ચોરી કરતાં પકડાઈએ તો બે બાટલી એ. ટી. એસ. ને ઝાંસી કે ફ્રેસલો ! અને હવે તો બે પૈસાની લાંચ ખાવાનું પૂરવાર થયું કે સસપેન્ડ જ થવાનો. એ જમાનો ક્યાં, રાજા !

વેણીગવરી : (ધાંટો પાડીને) અલી નીમુ - નિર્મળા, તનમન ! તમે બે ગઈઓ ક્યાં ?

[આગળ નિર્મળા હસતી અને પાછળ તનમન ગભરાતી ગભરાતી આવે છે. થોડીવારે વિપિન પણ ધીમે રહીને આવીને એક ખુણામાં ગોઠવાઈ જાય છે.

નિર્મળા : (ચાળા પાડતી) અલી નીમુ - તનમન ! તમે બે ગઈઓ ક્યાં ? તે અમે બંને આ રહ્યાં - કોઈ ઠેકાણે ભાગી નહોતાં ગયાં. હું મારો રુમાલ લેવા ગઈ'તી અને આ તનમન ભાભી બાને માટે હિંગાષ્ટકની ગોળી લેવા ગયાં'તાં. તનમનભાભી ! લેવા ગયાં'તાં તે હાથમાં ઝાલીને દૂર ઊભાં શાનાં રહ્યા છે ! બાને આપોને.

[તનમન શરમાતી, ગભરાતી મંગળાના હાથમાં ગોળી મૂકે છે.

નિર્મળા : કે-એમ, હવે બધાંને સંતોષ થયો ?

વેણીગવરી : છોકરી, સોલીસીટરને ત્યાં પરણી એમાં આ ફાટ્યું ફાટ્યું બોલે છે કે ?

મંગળા : મા હવે ક્યાં સુધી આમ ચલાવવું છે ? એ વાત હવે પૂરી થઈ. નીમુ, તું અને તનમન છેલ્લો ગરબો ગવડાવી લ્યો.

[“કોણુ ગવડાવે ? શું ગવડાવે ? ”
વગેરેની માંહોમાંહ ચર્ચા થયા બાદ
ગરબો ગવાય છે.

કાઈને કહેશો નહિ, કાઈને કહેશો નહિ, કાઈને કહેશો નહિ.

દાઝેલાં દિલડાંની દર્દભરી વાતડી.

ચંદ્રમા વિનાની બાણે ઝૂરંતી રાતડી;

કાઈને કહેશો નહિ, કાઈને કહેશો નહિ, કાઈને કહેશો નહિ.

કાઈને દેશો નહિ, કાઈને દેશો નહિ, કાઈને દેશો નહિ.

ઉરના અણબોલ ભાવ ઉરમાં શમાવવો,

હૈયાનાં દાન હૃદયહીનને શું આપવાં ?

કાઈને દેશો નહિ, કાઈને દેશો નહિ, કાઈને દેશો નહિ.

એવું કાંઈ લેશો નહિ, એવું કાંઈ લેશો નહિ, એવું કાંઈ લેશો નહિ.

વિશ્વપટે છોને કૈંક વાદળી વરસી જતી,

એહતણાં સિંચને ન ઉરધરતી ભીંજતી;

એવું કાંઈ લેશો નહિ, એવું કાંઈ લેશો નહિ, એવું કાંઈ લેશો નહિ.

[ગરબો પૂરો થાય છે. સાંભળનારાં
વાહવાહ કરે છે. બધી યુવતીઓ જાય છે.
એમને વળાવવા નિર્મળા અને તનમન
પણ જાય છે. વિપિન ખુણામાં બેઠો
હોય છે તે સહેજ આગળ આવે છે.

નરહરરામ : આ આ આ લો, બધું નિર્વિધને પતી ગયું.
બધાંને ગરજાનું મન રહી જતું હતું તે પણ પાર ઉતરી ગયું.
મારા મનમાં તો એવું થયા કરતું હતું કે આ સંધ કાશીએ
ક્યારે અને કવી રીતે પહોંચશે !

સેવકલાલ : અરે મુરખી, શી વાત કરો છો ? મને તો પહેલેથી જ ખાતરી હતી કે જરા જેટલું પણ વિદ્ય આપવાનું નથી. કમમાં કમ પાંતરીસ જોશીઓને હું મળ્યો હોઈશ.

વેણીગવરી : તમારા જોશીઓનું તો જાણે સમજ્યાં; પણ આપણો સથવારો જ એવો કે તાળી પાડી કે પોણોસો માણસ હાજર. પછી પંચાતી પડે શાની ?

ઝનુભાઈ : વેણીખહેન, એ પોણોસો માણસ હાજર થાય જમવા માટે - કામ કરવા માટે નહિ, સમજ્યાં ? ઝનુભાઈએ તો આવાં કાંઈ કેટલાં કામ માથે લીધાં અને પાર ઉતાર્યાં. આ તમારી મંગળા પરણી તે જ વખતનો દાખલો લ્યોને : મંગળાના સસરા દલસુખરામજીએ આખો કારભાર મને જ સોંપી દીધેલો. લગનના બે મહિના પહેલાં દલસુખરામજીએ મને બોલાવ્યો અને કહ્યું : ‘બચ્ચા ઝનુ ! હવે મારી ઉમર થઈ એટલે છનમુખનાં લગન ઉકેલવાનું કામ તારે માથે.’ ખલાસ, પછી જોઈ લ્યો ઝનુભાઈનો ઝપાટો !

સેવકલાલ : અમે એમ કરવા ગયા એમાં ઘીસ ખાઈ ગયા. મારાથી એકલે હાથે પહોંચાય નહિ એમ ધારીને મેં કારભાર બધો ડાહ્યા હુંગળીને સોંપ્યો અને બધો ઘોટાળો થઈ ગયો.

નરહરરામ : ડાહ્યાભાઈ કામ કરવામાં જાય તેવો નથી. તમારે ત્યાં કેણુ જાણે શાથી એમ થયું હશે !

ઝનુભાઈ : એમાં મોટી વાત શી છે ! હું કહું : ડાહ્યાભાઈ પણ મારા જેવી જલદ પ્રકૃતિનો આદમી અને હાથનો છૂટો. માફ ન લગાડતાં, વેણીખહેન, પણ બે પાઈ ખરચવાની હોય

ત્યાં ડાહ્યાભાઈને તમારે ત્યાંના ચાર જણની રજા લેવી પડે !
એમ કાંઈ લગન ઉઠેલાય ?

નરહરરામ : સત્તર આના ને એ પાઈ. એમ જ છે,
રાજા ! રેલ્વેમાં પણ ખીજું શું થાય છે ? એ. ટી. એસ. નો
ચાર્જ આપવો તો પૂરો આપવો. એકટીંગ એ. ટી. એસ. ને
ગણે કાણુ અને એનું માને કાણુ ? એ આને ગાલ્લી વેંગણુની
પેઠે લાઈન પર રવડતો ફરે !

પ્રેમકોર : એ ગમે તે હો પણ આવાં સારાં લગન મેં
તો મારી જીંદગીમાં જોયેલાં નહિ. ન્યાતમાં ખાતું પણ કેટલું
ઉપડેલું ! વહેવાઈને ત્યાંનાને કઠી તો એટલી ભાવેલી કે ફરીથી
લેવા માણસ મોકલેલું.

મંગળા : માલ્યરાંમાં વિપિન લાગતો'તો સારો, નહિ ?

વેણીગવરી : હવે એમાં ખીતાં ખીતાં શું જોલે છે ?
માલ્યરાંમાં જોડો'તો ત્યારે તો જાણે કામદેવનો અવતાર લાગ-
તો'તો, કેમ, અનુભાઈ ?

અનુભાઈ : એ જોડું જ સરસ બની ગયું કેની; તનમન
પણ ક્યાં કમ લાગતી'તી !

સેવકલાલ : હારે રાજા, જાણે આરસની પૂતળી.

વેણીગવરી : આરસની પૂતળી - બૂતળી તો હવે સમજ્યાં;
પણ ઠીક લાગતી'તી.

અનુભાઈ : વરઘોડાનો દમ પણ ક્યાં કમ લાગતો હતો ?

સેવકલાલ : ભલભલા પચાસ - પચાસ સાંખેલાના વરઘોડા
એની આગળ પાણી ભરે, મહેરબાન, પાણી ભરે.

નરહરરામ : કેમ ન ભરે ? ચુનીભાઈ શેઠનો રૂપિઆ બે હજારનો તો ઘોડાનો સાજ હતો. મેં જ ઝનુભાઈ સાહેબને એ મંગાવવાનું યાદ દેવડાવેલું.

પ્રેમકેાર : અને બીજાંને ત્યાંના લગનમાં વહેવાઈઓ કેવા કાછીઆની માફક લડે છે એમાંનું પણ આપણે ત્યાં નામ નહિ !

સેવકલાલ : ખાનદાને ખાનદાન વહેવાઈ મળે પછી તકરાર થાય જ ક્યાંથી ?

વેણીગવરી : વહુને ત્યાંની ખાનદાની તો આપણે જોઈ લીધી ! ખરી ખાનદાની તો આપણી કે એ લોકોએ ગમે તેવી સતામણી કરી અને પાછાં છોકરીવાળાં છતાં આપણાં મોંમાંથી આપણે એક કડવો સુખન કાઢ્યો નથી.

પ્રેમકેાર : બાકી વહુને ત્યાંનાએ રીત આપી તેના હંગથી તો બા, તોબા ! એકેએક વાની ખરાબ ! મેં તો કાળીઓ દાળભાત ખાધેલાં.

સેવકલાલ : પ્રેમકેાર ! પ્રેમકેાર ! એ તું શી વાત કરે છે ? ત્યાં તેં મેથીની ભાજનાં ભજ્યાં ખાધેલાં જ નહિ ? મારા મોંમાં તો હજી સ્વાદ રહી ગયો છે.

પ્રેમકેાર : હં અં - હા આ, ભજ્યાં તો સારાં હતાં અને મેં ખાધેલાં પણ ખરાં.

ઝનુભાઈ : તું ય ખરી છે, પ્રેમકેાર; તે દા'ડાની સણુંગ વાલની દાળ તો કાંઈ ઓહો થયેલી. તેં ચાખેલી જ નહિ ?

પ્રેમકેાર : વાલની દાળ તો ખરેખર સારી હતી.

વેણીગવરી : ભજ્યાં અને વાલની દાળ તો જાણે ઠીક

ડીક હતાં પણ એમને સાંના જેવો મઠો તો મેં જવલ્લે જ ખાધે હશે - ખોટું નહિ બોલાય.

પ્રેમકોર : વેણીબહેન, તે તમારી વાત સાચી. મેં તો દડીયેદડીયા મઠો પીધેલો.

અનુભાઈ : લગનમાં કોઈ જાતની મણા નહોતી પણ - પણ નાચ - મુજરા વગર મને તો ઓછું ઓછું લાગ્યું. ઈદને કહેવડાવું એટલી વાર હતી; પણ છનમુખભાઈ માને એમ નહોતા. એમણે તો કહેલું કે કોઈ કરવું જ હોય તો હરિકથા કરાવો ! એટલે આપણે તો એ વાત જ ગણી ગયા.

સેવકલાલ : ઈદને જોડો મળવો મુશ્કેલ છે, મહેરબાન.

અનુભાઈ : હા હા હા ! સેવકલાલજી, તમે તમારા જોશી-ઓને જ પકડી રાખો અને ગાયનમાં માથું ન મારો તો સાફ. વેણીબહેન, યાદ છે ? એ વાતને તો વરસો થઈ ગયાં. આ જ ખંડમાં દલસુખરામજીએ ઉત્તમ - ઝગમગનો મુજરો કરાવેલો અને સાજાંદામાં હિંમત અને સુરિયો ! એને આજ જમાના થઈ ગયા પણ મારી આંખ આગળથી એનો ચિતાર ખસતો નથી.

વેણીગરી : એવું કોઈ ભૂલાય છે, ભાઈ ! આ જાણી પાછળ અમે બધાં હતાં.

નરહરરામ : સાપ ગયા અને લીસોટા રહી ગયા. રેલ્વેના ટાઈમટેબલનું જ જુઓને : આપણા જમનાદાસ ભાઈસાહેબે રેલ્વેનું ટાઈમટેબલ ઘડેલું એને જમાનો એક થઈ ગયો પણ આજે ય કોઈ એવો માનો જણ્યો પૂત નીકળતો નથી જે એને ફેરવી શકે.

સેવકલાલ : ગમે તે કહો, સાહેબ, પણ દુનિયા એ

પંખીના મેળા જેવી છે. બધાં ભેગાં મળીએ છીએ અને પાછાં છૂટાં પડી જઈએ છીએ.

ઝનુભાઈ : તમે ઠીક યાદ દેવડાબચું. આપણી વાતને તો છેડો જ આવવાનો નથી. આ મંગળા અને વિપિન પણ ક્યારનાં બેઠાં બેઠાં કાપરાં જોખે છે. ચલો, હવે જઈએ.

નરહરરામ : હાજી, વાતમાં વખત જણાય છે પણ ખરો ! બારણે બાર વાગવા આવ્યા.

ઝનુભાઈ : મંગળા, ચાલો જઈએ છીએ, હંચં; કાંઈ કામ નીકળે તો કહેજે. દાંડામાં એકાદ આંટો તો જાણે મારો અહીં થવાનો જ.

[ઝનુભાઈ, સેવકલાલ, બેણીગવરી, નરહરરામ, એમકોર હો હો કરતાં જાય છે. નિર્મળા અને તનમન દાખલ થાય છે. થોડીવાર બધાં મૌન સેવે છે અને એકેકના સામે જોયા કરે છે.

નિર્મળા : બા, આખરે બધાં ગયાં ખરાં ! મને તો એમ લાગતું હતું કે સવાર સુધી એ ખસવાનાં જ નથી.

વિપિન : એમ ને એમ તો એ ક્યાં જવાનાં હતાં ! આ તો ઝનુભાઈએ ઊઠાડ્યાં.

મંગળા : મેં તો આજના ગરબાની પણ ના પાડેલી, કેમ તનમન ? પણ લગનમાં એક પણ ચીજ રહી જાય તે એ લોકોથી કેમ ખમાય !

તનમન : બા, પેલી વાત કહેાને.

વિપિન : કઈ વાત ?

મંગળા : અરે નારે, કાંઈ કહેવા જેવું નથી.

તનમન : બા, મને ખબર નહિ કે તમારે ખાનગી રાખવી હતી.

મંગળા : તનમન, આટલામાં રડું રડું થું થઈ ગઈ ? આ બેથી વળી ખાનગી થું હોય ? આ નીમુ જેવી જરા કઠણ કાળજની થા તો દુનિયામાં રહેવાશે.

નિર્મળા : સાચું છે, તનમનભાભી, બાના જેવાં પોઆં રહીએ તો બધાં ટપલો મારી જાય. પણ બા, પેલી વાત શી ?

મંગળા : કાંઈ મને ‘ પેલી વાત કહો ’ એમ કહે તો પછી મારાથી વાત નહિ કહેવાય. તનમન, તું જ કહે.

તનમન : બા પણ એવાં છે ! એ તો એમ થયું કે ગઈ કાલે, લગનમાં ખપેલાં ઘી-તેલનો આંકડો લઈને ધાંચી આવેલો. ઘીના જેટલા પેંક ડબ્બા હતા તે એને પાછા આપ્યા પણ એ ભરેલા ડબ્બા જ કાઢીએ ફેડી નાખેલા.

નિર્મળા : ભાભી, તમે વારતા લખવાનું શરૂ કરો - સારી લખી શકશો.

વિપિન : એને સરખી રીતે વાત કહેવા દેને.

નિર્મળા : ઓ બાપરે ! તે મેં એને ક્યારે ના કહી ? આ તો જરા મશ્કરી.

મંગળા : જરા તનમનને અહિં હળી જવા દઈએ પછી મશ્કરી કરીએ.

નિર્મળા : ઓતારીની ! તે પછી એ સાંભળે પણ ખરી

કે ? પગમાંથી સ્લિપર જ કાઢેને. પણ બાબી, તમે તમારું પુરાણ આગળ ચલાવો.

તનમન : હું તો ભૂલી ચે ગઈ-હુંઅં-તે ફેડેલા ડબ્બા ધાંચીએ લેવાની ના કહી. પ્રેમકોરકાકી અને મોટાંબાએ તરત કહ્યું કે ઘી ક્યાં બગડી જવાનું છે ! ઘરમાં ચાલશે. બધાં વગેસગે થઈ ગયાં એટલે પાછળથી એક ડબ્બો મોટાંબાને ત્યાં અને એક ડબ્બો પ્રેમકોરકાકીને ત્યાં ! બપોરે બધાં ઉંઘમાં પડેલાં ત્યારે એ ઊંચકાયા. હું અકસ્માતથી નીચે ગયેલી તે મેં જોયું.

મંગળા : અરે, તનમન તો દોડતી ઉપર આવી અને મને ઉંઘમાંથી જગાડીને કઠેરામાંથી બતાવ્યું. એમને કશું કહેવાની આપણામાં તો હિંમત નહિ એટલે આજે સવારે મેં તો ઝંતુભાઈને ખાનગીમાં કહ્યું.

વિપિન : એમણે તો કહ્યું હશે કે બળવા ઘોને, નવ્વાણું ત્યાં ભર્યાં સો.

મંગળા : હા, એમ જ; કે લગનમાં જાણે એ ડબ્બા વધારે ઘી વપરાયેલું.

વિપિન : બા, મને તો એમ લાગે છે કે માત્ર એ વખત જમવાના ઉપર આટલાં વહીતરાં કરે પણ કોણ ?

નિર્મળા : આપણે ઘેર તો હજી ઠીક છે કે માણસો ભેગાં થઈ જાય છે; ઘણે ઠેકાણે હવે તો કોઈ કામ કરનાર જ મળતું નથી.

વિપિન : અને થોડાં વરસમાં તો લગનમાં ગાર્ડનપાર્ટી જ રહેશે.

તનમન : બીજે ઠેકાણે થાય તો કહેવાય નહિ; બાકી સૂરતમાં તો પચાસ વરસે પણ ધારા બદલાય એવું લાગતું નથી.

મંગળા : કેમ તનમન, તારાં લગન વખતની આઈસિક્રીમની મારામારી સાંભરી કે શું ?

તનમન : બા, એ મારામારી ક્યાં એકલી હતી ! અમારી ગરીબાઈ માટે મને અને મારા બાપાજીને કમમાં કમ દોઢસો વખત મહેણાં પડી ચૂક્યાં હશે ! એ તો ઠીક છે કે તમે બધાં છો; બાકી બીજાં બધાં તો ત્રણ મહિનામાં મને પૂરી કરી મૂકે.

વિપિન : અમારામાં તો તને વિશ્વાસ છે ને ?

[તનમન જવાબ આપતી નથી.

નિર્મળા : કેમ ભાભી ? હવે જવાબ કેમ આપતાં નથી ? ત્યારે અમે પણ ખરાબ, એમ કેની ?

તનમન : નીમુબહેન, તમારાથી તો તોબા ! તમે પણ ખોટા ખોટા અર્થ લઈ જાઓ છો તો.

નિર્મળા : ત્યારે ખખડાવીને જવાબ કેમ આપતાં નથી ?

મંગળા : નીમુ, તું ચે શું જાણી જોઈને પૂછ્યા કરે છે ! વિપિને પૂછ્યું એટલે શરમથી જવાબ ન દઈ શકી. તનમન, આપણે એકલાં હોઈએ ત્યારે એવી શરમ ન રાખવી. તારે તો પીયર અને સાસરં સરખાં જ ગણવાં.

તનમન : બા, હું બધું સમજું છું. તમને ‘ભાભુજી’ નથી કહેતી પણ ‘બા’ જ કહું છું એટલામાં તો કાંઈ કેટલાંએ – આ તરફનાં તેમ જ મારી તરફનાંએ મને પીંખી

નાખી છે. પણ હું તો તમને ‘બા’ અને આ મોટાં નાંદને ‘નીમુખહેન’ જ કહેવાની.

નિર્મળા : તમે ‘ભાભુજી’ અને ‘મોટીબઈ’ કહેવા માંડો તો હું તમને તમારો જ ખેંચી કાઢું, સમજ્યાં કે ભાભી ?

વિપિન : નિર્મળા ! પેલી હિંગાષ્ટકની વાત કેના મગજ-માંથી નીકળેલી ?

નિર્મળા : તે તું એમ ધારતો હતો કે તારાં અકકલવાળાં ધણીયાણીના મગજમાંથી નીકળી હતી, એમ ? એ તો મારાં ‘ઓરીજનલ’ બેજનની વાત હતી.

મંગળા : પણ તારે મને ઈશારો તો કરવો હતો. હું તો બાકી જ દેત.

તનમન : નીમુખહેન, જશ ખાટવો હોય તો ખાટો; બાકી એમાં તમે મને અને બાને મૂરખાં બનાવ્યાં. ખરી વાત બધાં જ જાણી ગયેલાં.

વિપિન : હું પણ એમ જ ધારું છું.

નિર્મળા : (ચાળા પાડતાં) ‘હું પણ એમ જ ધારું છું!’ હવે એમ બોલીને બેરીને ટેકા આપવા નીકળાય છે. ઉપર તો કેવું ઢીલું-રું રું થઈ જતું મોં લઈને બેઠેલો. બા, મેં એમની મુલાકાત કરાવી આપી એના બહલામાં તો વિપિન મને એક સાડી અપાવવાનો છે.

વિપિન : તને સાડી અપાવું ? અરે વાહરે વાહ !

તનમન : એવું વચન આપ્યું હોય તો તો સાડી અપાવવી જોઈએ.

વિપિન : તને પાંચ મિનિટ મળવા માટે સાડી અપા-
વવા તૈયાર થાઉં એવો હું બેવકૂફ છું ?

મંગળા : વિપિન, એ તો એમ જ હોય. લગન વખતે
બધાં જ પરણનાર બેવકૂફ બની જાય છે.

નિર્મળા : બા, તું પણ એવી જ હતી કે ?

તનમન : તમે પણ, નીમુબહેન, કાઈને કશું કહેતાં
અચકાતાં નથી તો !

વિપિન : શાની અચકાય ? સોલીસીટરની બૈરી છે કેની,
કેમ, નીમુ ?

[બધાં અચાનક મૌન ધારણ કરે છે.

નિર્મળા : (બનાવટી બગાસું ખાધને) આપણે પેલાંને કહેતાં
હતાં પણ આપણે પણ સવાર તો નથી પાડવીને ? બાપજી, હવે
તો આ ઊજાગરા સહન નથી થતા.

[આટલું બોલીને નિર્મળા બાની સામું
જુએ છે. બાનાં સજળ નેત્રો જોઈને
નિર્મળા જરા વિચારમાં પડે છે અને
પછી તમને ચ બિંધ આવે છે કે નહિ,
બાણી ? બીઠો, જઈને સૂઈ જાઓ તમારા
ઓરડામાં કે હું ને બા નિરાંતે સૂઈએ.
એમ તનમનને કહે છે. તનમન લજ્જાથી
નીચું જોઈ રહે છે.

‘ હવે બીઠાને મારાં મોંધાં બાણી !
બીઠું છે કે નહિ ? ’ (એમ કહીને નિર્મળા
તનમનનો હાથ પકડીને તેને બીઠાડવાનો
યત્ન કરે છે.)

તનમન મંગળાના અશ્રુપૂર્ણ વદનને
મૂક સહાનુભૂતિથી જોઈ રહે છે.

મંગળા બિભા ઘઈને તનમનના
વાંસે સ્નેહથી હાથ મૂકે છે અને કંપતે
અવાજે કહે છે : 'જા, તનમન ઠીકરી,
જા સૂઈ જા.'

નિર્મળા અને તનમન ધીમે પગલે
જાય છે.

મા અને પુત્ર એકેકની સામું ન
જોવાના નિષ્ફળ યત્ન કરીને એકેકની
સામું જોઈ રહે છે.

મંગળા : (ધીમે પગલે પુત્ર કને જાય છે.) વિપિન !

વિપિન : (લાગણીવશ) બા, બા, આમ ધૂંજે છે કેમ ?
મને કહી દેને, શું છે ?

મંગળા : તનમન મા વગરની છે - બહુ નરમ સ્વભાવની
છે. શિવભાઈએ મને સોંપી અને - અને આજથી હું તને
સોંપું છું.

વિપિન : બા, હું તારો જ દીકરો છું ને ! તે કોઈ
મરતાંને મર કહ્યું નથી તો હું એમ કહું એમ બને ?

મંગળા : વિપિન !

વિપિન : બા, આજ સુધી તું મને ગમે તે વાત કહેતાં
અચકાઈ ન હતી. આજે આમ કરે તે ઠીક નહિ.

મંગળા : વિપિન, દીકરા, આવડો મોટો મેં કર્યો; તું
મારો હતો. આજથી તું તદ્દન બીજાનો તો નહિ થઈ જાય
ને ? તું થોડોક તો મારો રહેજે - રહેશે ?

વિપિન : બા, મારું હૈયું-તારા છોકરાનું હૈયું એટલું નાનું છે કે બીજાની જગ્યા કરવા તને કાઢવી પડે ? તું તો જેવી મારા હૃદયમાં હતી તેવી ને તેવી જ રહેવાની-નવાં માણસોની જગ્યા એની મેળે થઈ રહેશે. મારી આટલી ખાતરી તને નહિ રહે ? રહેશેને ? અને જો બા, તું પાછી એની એ ચિંતા કર્યા કરે તો મારા સમ છે.

મંગળા : એમ જરા જરા વારમાં સમ ન ખાધએ, દીકરા; આ તો આટલું કહી દેવાનું મન હતું તે કહી નાખ્યું. ભગવાન તને અને તનમનને બધી રીતે સુખી રાખે !

[છેવટનું વાક્ય અરધું બોલાય છે અને વિપિન જાય છે.]

પડદો પડે છે.

